CAPITOLUL IV

ISTORIA ŞI GEOGRAFIA LIMBII

Limba este în acelaşi timp un sistem semiotic şi un fenomen social-uman. Ca sistem semiotic se defineşte printr-o rețea de relații interne care îi condiționează funcționarea. Dar funcționarea sa înseamnă situarea concomitentă într-o serie de raporturi cu realitatea ontologică – prin intermediul gîndirii, şi cu comunitatea de vorbitori. Ca fenomen social-uman limba se defineşte tocmai prin dezvoltarea acestor strînse raporturi, esențiale, în procesul de comunicare şi cunoaştere. Ea străbate istoria comunității care o vorbeşte, cunoaşte mutații interne, pe verticală – pe axa istoriei, şi pe orizontală – pe axa extinderii ei teritoriale şi a diferențierilor social-culturale.

A. *Istoria limbii*

În istoria delimitării obiectului de cercetare şi a constituirii lingvisticii ca ştiință autonomă, perspectivele asupra limbii au variat. Gramatica antică (hindusă, elină, latină) este dominată de o interpretare descriptivă, a stadiilor contemporane interpreților, sau anterioare lor dar considerate static, cu foarte vagi şi mai mult întîmplătoare referiri

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

istorice. Direcţia aceasta se prelungeşte şi în gramaticile empirice ale Evului Mediu şi chiar în consideraţiile comparative anterioare jumătăţii a doua a secolului al XVIII-lea. Perspectiva istorică se confundă cu ideea descendenţei limbilor dintr-o limbă comună. Gramaticile speculative şi cele raţionale, filosofice exclud, de fapt, din discuţie factorul timp, concepînd limba în afara lui. Gramatica comparată este la început descriptivă, ignorînd situarea temporală a diferitelor limbi luate în consideraţie. O dată cu dezvoltarea metodei comparativ-istorice, punctul de vedere istoric începe să se impună, ajungîndu-se pînă la absolutizarea lui de către reprezentanţii şcolii neogramatice, care consideră istoria limbii şi fac din studierea ei unicul obiect de investigaţie al unei lingvistici ştiinţifice. Naturalismul lingvistic apoi va concepe istoria limbii din perspectiva confundării ei cu un organism natural, evoluţia avîndu-şi cauzele în însuşi acest caracter „natural". În această concepţie limbile cunosc o fază preistorică, de constituire şi înflorire, şi una istorică, de decadenţă, prin îmbătrînire.

Considerînd limba ca sistem semiotic şi în funcţie de conştiinţa vorbitorului, F. de Saussure readuce în prim-plan – şi ca o reacţie împotriva absolutizării dimensiunii istorice de către şcoala neogramatică – studiul descriptiv, sincronic, al limbii, direcţie pe care o va absolutiza descriptivismul american.

În interiorul teoriei formaliste despre semnul lingvistic (definit ca o relaţie între semnificat şi semnificant) şi despre sistemul semiotic al limbii (considerat un ansamblu de relaţii pure), lingvistica daneză va exclude, prin Brøndal mai întîi şi apoi prin glosematica lui Hjelmslev, dimensiunea temporal-istorică din descrierea structurii şi funcţionării limbii, aspirînd către o lingvistică *pancronică* (sau *acronică*), prin care să se ia în consideraţie numai principiile cele mai generale, constante şi indiferente la curgerea timpului. Posibilităţile unor astfel de interpretări le cîntărise şi Saussure, dar le respinsese, întrucît principiile care să supravieţuiască evenimentelor ar trebui să aibă un caracter mult prea general şi să fie, de aceea, nespecifice limbii. Acestea ar trebui să fie independente de faptele concrete de limbă, rămînînd, de aceea, în esenţa lor, extralingvistice. Un astfel de principiu general l-ar putea constitui, de

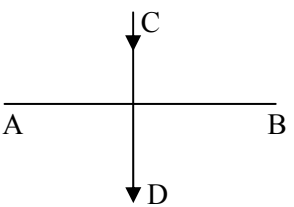
BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

exemplu, existența modificărilor (asimilabile modificărilor fizice, biologice etc.), dar acesta devine un principiu specific lingvistic numai sub forma unui mănunchi de legi fonetice care, însă, nu mai sînt valabile peste tot şi oricînd, ci se înscriu într-o durată de timp şi într-o zonă teritorială.

1. *Sincronie şi diacronie*

Prin funcția de comunicare mai ales, limba – alături de alți factori (etnic, social, de teritoriu), dar cu o poziție particulară între ei şi avînd un rol cu deosebire activ – condiționează unitatea istorică a unei comunități socio-lingvistice, legătura între generații succesive, şi unitatea ei într-o etapă dată, legătura între contemporani. Limba concentrează în funcționarea ei două perspective: a) cea a desfăşurării componentelor sale pe scara timpului, în indiferență față de vorbitori, chiar dacă în dependență de ei, b) cea a coexistenței componentelor sale într-o secțiune a timpului, sincronică subiectului vorbitor.

Semnele lingvistice (şi prin ele sistemul limbii) se află în permanență la intersecția axei simultaneităților – în exprimarea lingvistică şi grafică a lui Saussure[1] – cu axa succesivităților:

Pe axa simultaneităților (AB), semnele lingvistice se definesc prin relațiile dintre ele, sintagmatice şi paradigmatice, definind astfel sistemul limbii şi structura sa, într-o anumită etapă, în *sincronie*.

[1] F. de Saussure, 1967: 115; în ediția românească, 1998 : 97-98 (n. ed.).

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

Pe axa succesivităților (CD), semnele lingvistice îşi explică devenirea, în diacronie, explicînd totodată constituirea noilor structuri prin care se manifestă sistemul la un moment dat.

Dinamica permanentă a limbilor naturale vii – „fluviul limbii curge fără întrerupere”[2] – l-a determinat pe Saussure să introducă o nouă opoziție în delimitarea sferei de investigații lingvistice: *sincronie - diacronie*, reprezentînd cea de a doua „bifurcare” a ştiinței ce-şi caută obiectul de cercetare în marea masă a faptelor de limbă: lingvistica „a trebuit mai întîi să aleagă între limbă şi vorbire: iată-ne acum la încrucişarea drumurilor care duc unul la diacronie, celălalt la sincronie”[3].

Opoziția se înscrie, de altfel, în prelungirea celei dintîi, dimensiunea diacronică a limbii avîndu-şi punctul de plecare în vorbire: „tot ceea ce este diacronic în limbă nu este decît prin vorbire”[4].

La fel cum limba şi vorbirea nu puteau constitui obiectul aceleiaşi lingvistici, datorită caracterului eterogen al limbajului uman considerat în ansamblu, dimensiunea sincronică şi cea diacronică nu pot fi investigate – în concepția lui Saussure – de o aceeaşi lingvistică, din cauza caracterului disparat al faptelor de limbă sincronice şi diacronice, atît prin legile diferite care le guvernează, prin natura şi modul specific al funcționării, cît şi prin caracterul specific al metodelor de investigație. Acestea din urmă nu ar putea ignora rolul fundamental al conştiinței subiectului vorbitor pentru interpretarea sincronică şi absența acesteia în interpretarea diacronică. În consecință, din perspectiva celor două axe limba ar urma să fie studiată de o *lingvistică sincronică* şi de una *diacronică*. Lingvistica sincronică s-ar confunda cu lingvistica limbii, în aceeaşi concepție.

Este adevărat că, pentru conştiința vorbitorului, limba nu există, în actul viu al comunicării, decît în sincronie cu el, dar pentru conştiința critică a vorbitorului-interpret, a lingvistului adică, limba se situează (sau se

[2] F. de Saussure, 1967: 193; în ediția românească, 1998: 151 (n. ed.).
[3] F. de Saussure, 1967: 138; în ediția românească, 1998: 112 (n. ed.).
[4] F. de Saussure, 1967: 138; în ediția românească, 1998: 112 (n. ed.).

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

poate situa) deopotrivă în sincronie şi în diacronie, chiar dacă Saussure pare să-i ceară lingvistului să nu depăşească condiţia vorbitorului.

Este adevărat că „cea mai bună modalitate de a cunoaşte esenţa şi caracterul unei limbi este analiza sincronică a faptelor concrete”[5] (B. de Courtenay), dar pentru cunoaşterea procesului de constituire a unui sistem lingvistic are importanţă deosebită interpretarea schimbărilor produse în timp, o dată cu evoluţia comunităţii lingvistice respective.

Tocmai caracterul de fenomen social al limbii impune interpretarea atît a realităţii ei sincronice, cît şi a celei diacronice, cu atît mai mult cu cît stări sincronice pure nu există şi, în consecinţă, însăşi descrierea sistemului dintr-o anumită etapă impune interpretarea unor fenomene rezultate din coexistenţa unor forme noi cu altele tradiţionale. Această absenţă a sincroniei absolute, pure a limbii Saussure nu o putea ignora, dar ponderea schimbărilor fiind neînsemnată, acestea pot fi neglijate, „printr-o simplificare convenţională”[6].

Avînd în vedere limba în ansamblu, concentrînd, adică, în sine cele două axe, A. Meillet formulează teza unei lingvistici integrale, complexe, cu diferenţieri interne, doar, în funcţie de scopul concret al lingvistului: „…nu există decît o singură disciplină gramaticală, în acelaşi timp descriptivă şi istorică şi care doar pune în evidenţă latura descriptivă sau pe cea istorică, în funcţie de scopul principal al cercetării întreprinse”[7].

[5] Apud Al. Graur et al., 1971: 361.
[6] Saussure, 1967: 143; în ediţia românească, 1998: 118 (n. ed.)
[7] A. Meillet, 1952: 48.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

*
* *

Relaţia dintre aspectul sincronic şi cel diacronic al limbii este dialectică, caracter neignorat, de fapt, de Saussure, cum ar lăsa unii lingvişti postsaussurieni să se înţeleagă. Lingvistul genevez a vorbit în mod limpede de „autonomia şi interdependenţa sincronicului şi diacronicului”[8], chiar dacă a insistat mai mult asupra distincţiei şi chiar opoziţiei dintre ele sau mai exact asupra autonomiei sincroniei. Natura acestui raport este exprimată în mod sugestiv de Saussure prin două comparaţii succesive: 1. cu un corp şi proiecţia lui pe un plan 2. cu o secvenţă transversală şi una longitudinală printr-un trunchi de arbore.

Proiectarea unui corp pe un plan depinde de corpul proiectat, dar este altceva decît el; corpul, la rîndul său, este altceva decît proiectarea lui şi există în afara proiectării. În acelaşi mod, limba, realitatea istorică, desfăşurată a limbii reprezintă o proiectare, retroactivă, a unei stări de limbă, dar starea de limbă e altceva şi există în ea însăşi. În cea de a doua comparaţie, secţiunea longitudinală prin trunchiul arborelui indică fibrele înseşi, creşterea lor, dar nu şi organizarea în trunchi; aceasta o arată secţiunea transversală. În acelaşi mod, organizarea sistemului limbii este sesizabilă numai în sincronie, nu în diacronie, în diacronie ea se constituie: „Limba – va spune E. Coşeriu – funcţionează în sincronie, dar se constituie în diacronie”[9].

Comparaţiile sugerează mai mult corelaţia dintre sincronia şi diacronia limbii sau mai exact originea sau desfăşurarea diacronică a stadiilor sincronice, fenomen remarcat şi exprimat direct, cu cîteva decenii mai înainte, de Baudouin de Courtenay: „Mecanismul limbii şi, în general, structura şi elementele sale într-un anumit moment reprezintă rezultatul întregii istorii anterioare a ei, a întregii evoluţii şi, invers, acest

[8] Cf. F. de Saussure, 1967: 124; în ediţia românească, 1998: 103 (n. ed.).

[9] E. Coşeriu, 1958: 148; în ediţia românească, 1997: 238: „Limba funcţionează sincronic şi se constituie diacronic” (n. ed.).

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

mecanism într-un anumit moment condiționează evoluția ulterioară a limbii”[10].

Ideea autonomiei stadiului sincronic va fi accentuată apoi de Saussure prin compararea funcționării limbii cu desfăşurarea unei partide de şah. Dispunerea la un moment dat a pieselor pe tabla de şah reprezintă organizarea lor sistematică (în baza unor valori specifice inițiale) de la acel moment, acceptînd o descriere completă ca atare, fără referiri la poziții anterioare, fără luarea în considerație a mutărilor care au provocat-o. Cei care au asistat de la începutul partidei pot face (şi fac) abstracție de mişcările anterioare. Cel care ajunge mai tîrziu nici nu le cunoaşte, dar aceasta nu-l împiedică să-şi facă o impresie exactă despre situația de pe tablă.

Autonomia *sincroniei* de *diacronie* nu este doar un instrument de lucru al lingvistului; ea este reală şi rezultă dintr-o serie de particularități dictinctive, descrise de lingvistul genevez în *Cursul* său şi numai în parte infirmate de lingvişti care i-au urmat: trebuie însă precizat că raportul dintre ele este dialectic.

În concepția lui Saussure limba există pentru vorbitor doar în sincronie şi se manifestă ca „un sistem ale cărui părți pot şi trebuie să fie considerate toate în solidaritatea lor sincronică”[11], idee anticipată de Baudouin de Courtenay şi preluată chiar de întemeietorii fonologiei diacronice, lingvişti aparținînd Cercului de la Praga. În acelaşi timp, însă, spre deosebire de Saussure, şcoala pragheză extinde conceptul de sistem şi la diacronia limbii, idee ce va caracteriza şi concepția lui E. Coşeriu în tentativele sale de constituire a unei semantici structurale diacronice[12].

Dacă Saussure considera că modificările componentelor unei limbi pot fi studiate în afara sistemului, întrucît „nu se produc niciodată asupra

[10] Al. Graur et al., 1971: 354.

[11] F. de Saussure, 1967: 124; în ediția românească, 1998 : 103: „Limba este un sistem ale cărui părți pot şi trebuie să fie considerate sincronice” (n. ed.).

[12] Prin amplul studiu *Pour une sémantique structurale*, publicat în „Travaux de linguistique et de littérature”, 1964, nr. 2, p. 139-186; versiunea italiană este cuprinsă în volumul *Teoria del linguaggio e linguistica generale*, Bari, 1971, p. 225-286.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

blocului sistemului”[13], fiind accidentale şi particulare, lingvistica postsaussuriană a relevat caracterul sistematic al diacroniei, chiar dacă prin aceasta nu a infirmat în întregime poziţia lui teoretică, ci doar a argumentat împotriva ideii caracterului accidental şi particular al schimbărilor. Pentru că, altfel, caracterul sistematic al diacroniei limbii diferă de cel al limbii în sincronie, de vreme ce nu se înscrie în dezvoltarea unităţii dialectice dintre planul expresiei şi planul semantic, aşa cum se întîmplă cu sistemul sincronic. Este adevărat că fiecare modificare din planul expresiei sau din planul semantic duce la modificarea raportului dintre ele, dar regularitatea schimbărilor fonetice, de exemplu, sau a mutaţiilor de la nivelul semnificaţiei, nu este însoţită de o aceeaşi regularitate a deplasărilor din interiorul raportului dintre planul expresiei şi cel semantic. Aşa, de exemplu, transformarea latinescului *cane*(*m*) în *chien* (fr.), *cane* (it.), *cîine* (rom.) a rămas doar la nivel fonetic, fără consecinţe pentru planul semantic. Caracterul sistematic este de fapt al diacroniei limbii şi nu al limbii în diacronie, rezultînd din regularitatea relativă a schimbărilor intervenite şi mai ales din caracterul de sistem al stărilor succesive; numai acestea există în ele înseşi ca sistem, pentru că numai în sincronie sistemul condiţionează identitatea de funcţionare şi semnificare a componentelor sale. Iar limbile sînt ansambluri de semne semnificative şi de relaţii de semnificare în fiecare moment al evoluţiei lor şi indiferent de stadiul anterior.

*
* *

Dacă studiul sincronic îşi are justificarea în sine însuşi, din perspectiva relaţiei dintre limbă şi subiectul vorbitor, studiul diacronic urmăreşte, în general, un scop exterior sieşi – explică structura sistemului considerat sincronic.

Întrucît orice limbă se prezintă ca un sistem în oricare din momentele sale, ea poate fi interpretată numai din punct de vedere

[13] Ferdinand de Saussure, 1967: 124, în ediţia românească, 1998: 103 (n. ed.).

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

sincronic, dar o interpretare exclusiv diacronică a limbii este practic imposibil şi ar fi inutilă. Imposibilă, pentru că dimensiunea diacronică este constituită de fapt dintr-o succesiune de stadii sincronice. Inutilă, deoarece ar fi fără finalitate.

Dar în acelaşi timp, întrucît în orice stadiu lingvistic (greu de delimitat), considerat, prin convenţie, o secţiune sincronică, coexistă mai multe stadii sincronice, situate între ele diacronic, cercetarea diacronică, chiar dacă nu este indispensabilă studiului sincronic, îi este un auxiliar util. Această necesitate a împletirii studiului sincronic cu cel diacronic este impusă de natura complexă a relaţiei dintre diacronia şi sincronia limbii, concretizată în două direcţii principale:

a. diacronia este subiacentă sincroniei, sincronia fiind, de fapt, o secvenţă „decupată", din exterior şi imprecis, din curgerea neîntreruptă a limbii. „Nu există repaus în limbă..." – afirmă B. de Courtenay. În limbă ca şi, în genere, în natură, totul trăieşte, totul se mişcă, totul se transformă. Liniştea, oprirea, stagnarea sînt fenomene aparente, reprezintă un caz particular al mişcării, în condiţiile unor modificări minime. Statica limbii este numai un caz particular al dinamicii sau mai bine zis al cinematicii ei"[14].
b. diacronia şi sincronia sînt complementare, dar intră în opoziţii datorită altor opoziţii, în sfera cărora se manifestă ca atare: *limbă - vorbire*, *social - individual*, *stabilitate - mobilitate*.

Ajutată de diferenţa de ritm dintre evoluţia limbii şi evoluţia societăţii, a lumii obiective şi a cunoaşterii, relaţia complexă dintre limbă şi vorbire rămîne fundamentală pentru marcarea mişcării neîntrerupte a limbii. Pe fondul ei trec în permanenţă în prim plan funcţional fenomene pertinente, centrale şi sînt ignorate, conştient sau subconştient, cele periferice, nepertinente. Dar în curgerea acestui „fluviu neîntrerupt" care este limba, fenomenele nepertinente devin treptat pertinente, o dată cu socializarea faptelor individuale, cu trecerea unor elemente de vorbire în componente de limbă, de sistem. Doar că generaţiile de vorbitori se succed mai repede decît se produce transformarea unor fapte de vorbire

[14] Apud Al. Graur et al., 1971: 355.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

în fapte de limbă şi, în consecinţă, subiectul vorbitor rămîne în permanenţă cu conştiinţa, iluzorie, că se situează într-un stadiu sincronic. Ideea lui Saussure că pentru subiectul vorbitor „aspectul sincronic este adevărata şi unica realitate”[15] nu poate fi infirmată; poate fi contestată doar teza potrivit căreia lingvistul ar trebui să se situeze pe aceeaşi poziţie, a vorbitorului.

2. *Constituirea şi evoluţia limbii*

Istoria unei limbi este istoria constituirii sale ca sistem semiotic distinct şi evoluţia ei pînă la stadiul sincronic subiectului vorbitor (şi lingvistului), în cazul limbilor vii, pînă la dispariţia sau transformarea sa în alte limbi, cum e cazul dalmatei, de exemplu, sau, respectiv, al latinei. Ea urmează în general istoria poporului, mai îndeaproape în perioada formării ei ca sistem, de la mai mare distanţă după aceea. Istoria oricărei limbi cunoaşte, aşadar, două etape:

a. constituirea sistemului propriu, prin destrămarea şi apoi dezvoltarea specifică a sistemului limbii-bază.
b. evoluţia sistemului prin pemanente treceri de la un echilibru la altul, în aspiraţia spre atingerea unui grad maxim de stabilitate şi regularitate.

Procesul se desfăşoară în interiorul raportului *limbă* - *vorbire*, caracterizat de o permanentă stare de tensiune între imperativul adaptării la nevoile comunicării, mereu schimbătoare (în perioada de formare în mod radical schimbătoare), şi exigenţele impuse de funcţionalitatea limbii pentru întreaga comunitate. Norma este mai ales ignorată sau uneori de-a dreptul respinsă, iar generalizarea abandonării normei (normelor de la diferite nivele aflate în interacţiune) duce, în perioada de formare, la distrugerea echilibrului vechiului sistem şi construirea unui alt echilibru.

[15] Al. Graur et al., 1971: 128, dar şi 117.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

Factorii care condiționează constituirea noului sistem lingvistic şi după aceea procesul neîntrerupt al diacroniei sale, provocîndu-i modificări în structura internă, sînt multipli. Unii sînt extra-lingvistici alții sînt de natura lingvistică, unii derivă din alții sau intră în conflict cu ei, dar toți acționează, mai ales împreună, în strînsă legătură cu funcția de comunicare a limbii, care impune în permanență noi exigențe

Caracterul complex al cauzalității evoluției limbii a fost subliniat de mai toți lingviştii preocupați de istoria limbii, concluzia fiind, în general, aceeaşi: dincolo de descrierea modificărilor intervenite este greu de trecut; în căutarea explicațiilor se intră într-un domeniu al ipotezelor (A. Meillet), neverificabile (A. Martinet) în mod absolut.

Continuîndu-l pe Trubetzkoy în direcția constituirii unei fonologii diacronice, A. Martinet consideră, în *Économie des changements phonétiques* (Berne, 1955) şi apoi în *Eléments de linguistique générale* (Paris, 1960), că lingvistica trebuie să dea prioritate cauzalității interne a evoluției limbii.

Între cele două serii de cauze, externe şi interne, se desfăşoară, de fapt, relații complexe, de la implicație pînă la opoziție, a căror natură se schimbă în funcție de etapa istorică în care se află limba. În etapa constituirii noului sistem, cauzele externe au un rol activ, deosebit de accentuat. Ulterior, sistemul îşi cîştigă o relativă autonomie față de ele, iar rolul activ revine cauzelor interne care acționează în sensul regularizării sistemului şi stabilizării echilibrului său. Dar, dincolo de această schimbare de pondere, îmbinarea cauzelor interne cu cele externe este permanentă, derivînd din însăşi funcția de comunicare a limbii, din caracterul ei de fenomen social, din întrebuințările ei de către subiectul vorbitor care îşi situează mereu actul lingvistic între limbă şi vorbire.

Factori extralingvistici

Aceştia reprezintă cadrul general în care se constituie şi evoluează o limbă. Fără să intervină direct în modificarea limbii, orientează acțiunea factorilor lingvistici.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

a. *originea şi istoria poporului*. Limba latină a devenit limbă română pe teritoriul Daciei o dată cu constituirea poporului român, prin amestecul coloniştilor romani cu populaţia dacă, în condiţii istorice cunoscute. În alte condiţii, latina a devenit spaniolă în Peninsula Iberică, franceză în Galia ş.a.m.d. Istoria ulterioară a populaţiei daco-romane, devenită apoi poporul român: ruperea timpurie a legăturilor cu Roma, întîlnirea cu slavii, trecerea populaţiilor migratoare, constituirea statelor române, unificarea lor etc., ca şi contactul neîntrerupt cu acelaşi spaţiu geografic şi climatic, au determinat organizarea şi dezvoltarea în mod specific a sistemului limbii române.
b. *nivelul de dezvoltare a civilizaţiei spirituale* a populaţiilor prinse în desfăşurarea aceloraşi evenimente; în confruntarea dintre romanii invadatori – ca să reluăm exemplificarea de mai sus – şi populaţiile ce vor fi învinse, cuceritorii şi-au impus limba şi datorită superiorităţii lor culturale;
c. *caracterul etnic* al populaţiilor care au învăţat să vorbească latina modificînd-o şi al celor cu care s-a intrat ulterior în contact. Baza specifică de *articulaţie*[16] şi de *audiţie*[17], deprinderile articulatorii cu care trecuseră autohtonii la întrebuinţarea latinei au trebuit să influenţeze constituirea sistemului fonetic; într-un fel au vorbit latina iberii şi într-alt fel dacii sau galii; prin viziunea specifică asupra lumii apoi, a fost influenţată, chiar dacă în mai mică măsură, constituirea sistemului morfologic şi mai ales a celui lexical.
d. *dezvoltarea economică, socială, culturală, politică* a comunităţii social-lingvistice. În istoria limbilor, după constituirea sistemului lor specific, evoluţia societăţii, frămîntările social-politice nu provoacă modificări calitative substanţiale şi directe în organizarea sistemului limbii, dar nici nu-l lasă nemodificat. În circumstanţe economico-politice şi culturale favorabile, un dialect, de exemplu,

[16] Vezi mai ales G. Ivănescu, 1971: 249.
[17] Cf. I. Iordan, M. Manoliu, 1965: 25.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

îşi poate impune hegemonia asupra celorlalte, constituindu-se în *normă* şi determinînd stabilirea într-un anumit sens a echilibrului sistemului, cu consecinţe apoi şi asupra celorlalte dialecte şi asupra întregii limbi naţionale. Dezvoltarea ştiinţei şi tehnicii, a culturii, a cunoaşterii duce la modificări, în multe privinţe substanţiale, mai ales la nivelul vocabularului. Dezvoltarea artei literare are rol activ de reorganizare permanentă a sistemului lexical al limbii, mai ales în plan semantic. În anumite epoci istorice, factorul politic poate interveni în mod activ, uneori chiar direct, în determinarea sau impunerea unor modificări în structura limbii; acestea, însă, cel mai adesea dispar o dată cu acţiunea factorului politic, lăsînd urme de cele mai multe ori neînsemnate.

Factori lingvistici

Aceştia sînt *externi* şi *interni*.

Factorii *externi* vin în prelungirea factorilor extralingvistici care îi condiţionează:

a. *contactul între limbi*. Este o consecinţă a amestecului de populaţii, la origine, a conviețuirii pe un teritoriu comun a două (sau mai multe) grupări etnice, a vecinătăţii geografice sau numai a dezvoltării unor diverse relaţii: culturale, politice, economice, cînd comunităţile socio-lingvistice care vorbesc limbile respective pot rămîne şi în afara unei vecinătăţi teritoriale.

b. *bilingvismul*. Derivă, de fapt, din contactul dintre limbi sau, mai exact, este forma concretă de manifestare a acestuia. Constă în întrebuinţarea de către aceeaşi comunitate de vorbitori, în situaţii diferite (în relaţii familiale şi în relaţii oficiale) sau în situaţii identice, a două limbi. Nu se confundă cu însuşirea conştientă şi voluntară a unei a doua limbi de către indivizi dispăraţi. Bilingvismul cu rol activ în evoluţia limbilor este numai cel rezultat din contactul a două limbi, ca urmare a amestecului a două populaţii, vecinătăţi etc. şi care este involuntar şi mai

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

degrabă subconştient. Poate avea un singur sens sau se poate desfăşura în reciprocitate, poate fi individual sau colectiv. Are un singur sens în *enclavele lingvistice*; e cazul istro-românilor care formează o „insulă" de limbă română în mijlocul unor vorbitori de limbă slavă; sînt bilingvi numai românii. Aceeaşi este situaţia grupurilor etnice neromâneşti de pe teritoriul României: friulani, ciangăi, huţuli etc. Bilingvismul individual intervine în condiţiile desfăşurării activităţii unor indivizi izolaţi în medii lingvistice străine.

Pentru constituirea limbilor şi apoi pentru modificări mai relevante în structura sistemului are importanţă majoră bilingvismul colectiv, desfăşurat în amîndouă sensurile şi care cunoaşte o mare extindere, pînă la a interesa o întreagă comunitate umană; trecerea de la latină la română sau la franceză, spaniolă etc. trebuie să se fi făcut printr-o fază prelungită de bilingvism, care a caracterizat la început pe vorbitorii autohtoni, dar care a antrenat în cele din urmă şi pe cuceritori.

După constituirea limbilor, bilingvismul pierde din importanţă, dar nu rămîne fără urmări în structura sistemului lingvistic, determinînd variate interferenţe; se explică aşa, de exemplu, o serie de prezenţe de origine slavă în limba română, de origine germană în franceză, de origine arabă în spaniolă.

În epoca modernă, bilingvismul cunoaşte o mai mare varietate de aspecte, condiţionate de istoria socială, politică, economică, culturală a unei comunităţi sau a unor grupuri sociale: limbă literară – dialect (în Italia, de exemplu) sau limbă naţională – limbă oficială (în regiuni cu populaţie multinaţională, în ţări aflate multă vreme sau care se mai află încă sub dominaţie colonialistă, în state cu organizare federativă, în desfăşurarea fenomenului emigraţiei etc.)

c. *poziţia subiectului vorbitor* (sau a unui grup social) faţă de limbă. Acesta poate avea un puternic spirit inovator sau, dimpotrivă, unul de imitaţie, poate avea o anumită atitudine faţă de limba populară sau faţă de faze mai vechi ale limbii etc. Pe de o parte, au un rol deosebit în această privinţă scriitorii şi oamenii de cultură, dar nu numai ei, care pot accelera constituirea limbilor literare. Pe de altă parte, se creează, mai ales din motive sociale, unele microsisteme: *argotice* sau de *jargon*,

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

care, pe lîngă inserarea lor în interiorul sistemului, nu rămîn nici fără urmări asupra organizării sale de ansamblu.

Aceşti factori lingvistici externi se insinuează în interiorul sistemului, unde pot deveni cauze ale modificărilor fizionomiei limbii, în primul rînd, prin prezenţă, şi chiar a structurii sale, sub forma unor categorii lingvistice: *substrat*, *superstrat*, *adstrat*, *împrumuturi* şi *creaţii individuale* etc. Între acţiunea factorilor lingvistici externi şi constituirea şi acţiunea acestor categorii, situate, de fapt, la intersectarea cauzalităţii interne cu cauzalitatea externă, se desfăşoară o relativ însemnată distanţă în timp, determinată de caracterul complex al trecerii unor fapte de vorbire în fapte de limbă, printr-un proces de severă selecţie.

a. *Substratul* reprezintă, în concepţia lui A. Meillet, prima fază a bilingvismului, bilingvismul *substrat – strat*. După o perioadă a mai scurtă sau mai lungă, în epoca de constituire a unui nou sistem prin contactul dintre două limbi, limba învinsă nu dispare total şi dintr-odată, componente ale ei, mai concrete sau mai abstracte, de la diferite nivele trec în sistemul limbii învingătoare. Tocmai în acest proces complex (mai greu de descris datorită lipsei de informaţii detaliate privind limba învinsă), prin extinderea bilingvismului de la populaţia băştinaşă la cea venită, sistemul limbii învingătoare îşi pierde identitatea cu sine însuşi, intrînd în dezagregare, primul pas spre dezvoltarea unei noi identităţi printr-un nou sistem.

Sistemul fonetic al limbii învinse, condiţionat de o anumită bază de *articulaţie* şi *audiţie* (însumînd deprinderile anatomice şi psihologice de articulare şi percepere a sunetelor), determină transformarea sistemului fonetic al limbii învingătoare şi reorganizarea sa treptată. De aici, apoi, prin interacţiunea nivelelor limbii, modificările se extind la întreg sistemul, în planul expresiei, cu consecinţe şi pentru planul semantic. Astfel, trecerea grupului consonantic latin *ct*: *nocte*(*m*), în *pt* în română: *noapte* şi în *it*, în franceză: *nuit* îşi are cauza, pentru marea majoritate a lingviştilor, în influenţa substratului: traco-dacic şi, respectiv, celtic. Nici celelalte nivele nu rămîn în afara influenţei directe a substratului, dar aceasta se exercită mai ales în plan semantic sau se reflectă cu precădere în fizionomia limbii. La nivel morfologic, este de

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

origine tracă în limba română sufixul *–esc*, indicînd apartenența: *românesc*, *Bucureşti* etc. Între cuvintele de origine traco-dacică în română, termeni ca *bucura*, *ghiuj*, *moş*, *mal*, *ţap* etc. au determinat o organizare deosebită a unor clase şi relaţii semantice: *bucurie - fericire*, *moş – ghiuj – bătrîn*, *mal – ţărm* ş.a.m.d.

Superstratul reprezintă, în aceeaşi concepţie a lui Meillet, o a doua fază a bilingvismului, bilingvismul *strat - superstrat*. Intrată în contact cu alt idiom, limba rezistă ca sistem specific, lăsîndu-se doar influenţată de limba *venită*, mai mult în fizionomia generală şi mai puţin în organizarea sau reorganizarea sa internă. Elementele care pătrund în sistem constituie superstratul şi pot determina o serie de modificări la diferite nivele. Este, astfel, considerată ca avîndu-şi originea în superstratul germanic prezenţa aspiratei *h* în limba franceză veche: *hair*, *haut* etc. Superstratul slav a determinat în limba română dezvoltarea unei desinenţe specifice pentru vocabularul femininelor: *fetiţo* (cf. *ženo*), împiedicînd absolutizarea omonimiei nominativ – acuzativ la aceste substantive. Prefixul *ne-* (din termeni de origine slavă precum *nemilostiv*, *netrebnic*, *nevrednic* etc.) a determinat reorganizarea opoziţiei semantice pozitiv – negativ: *cunoscut – necunoscut*, *margini – nemargini*, *somn – nesomn* etc. Termeni ca *omăt*, *dumbravă*, *nevoie*, *veselie*, *glas* au influenţat organizarea semantică a vocabularului limbii române: *codru – pădure – crîng – dumbravă*, *veselie –bucurie – fericire – voioşie* etc.

Adstratul: printr-o serie de relaţii variate între limbi, de vecinătate în primul rînd, dar nu exclusiv, limbile se influenţează reciproc putînd provoca şi modificări în interiorul structurii sistemului. Influenţele sînt cel mai frecvent de natură lexicală, constînd, de fapt, din împrumuturi care pot duce la reorganizarea claselor şi relaţiilor semantice. Astfel, limba română şi-a reorganizat în bună măsură cîmpul semantic al sferei politice prin termeni de origine franceză: *libertate*, *parlament*, *democraţie*, *guvern*, *constituţie* etc.

Unii lingvişti păstrează termenul de *adstrat* numai pentru influenţele determinate de contactul unor limbi vecine. *Împrumutul* rămîne atunci să reflecte cel mai îndeaproape schimbările din sfera vieţii sociale, politice, economice, a cunoaşterii, în strînsă legătură cu relaţii de

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

acelaşi tip între popoare şi mai ales cu mutaţiile din aceleaşi domenii pe plan mondial. Se împrumută termeni noi cum sînt în general adaptaţi fonetic şi morfologic la sistemul limbii receptoare, se dezvoltă numai sensuri noi sau se calchiază expresii lexicale, construcţii sintactice. În limba română, întrebuinţarea verbului *a şti* cu sensul de 'a afla', ca la Eminescu: „Blanca, ştii că din iubire / Făr-de lege te-ai născut", este o mutaţie semantică de origine italiană. Germanul *Autobahn* este un calc după italianul *autostrada* etc.

Inovaţiile individuale reflectă poziţia subiectului vorbitor faţă de limbă. Aceasta îşi poate avea originea în bilingvismul individual, într-o anumită atitudine socială, într-o serie de erori condiţionate de vîrstă sau de cultură, într-o forţă creatoare deosebită.

Prin bilingvism, vorbitorul transpune în limba comunităţii în mijlocul căreia se află particularităţi ale propriei limbi materne sau întrebuinţează în limba maternă o serie de elemente, mai ales de ordin sintactic şi semantic-lexical, specific limbii străine cu care a fost în contact în timpul imediat anterior. Un enunţ precum „Era pentru prima dată că nu ştia ce să facă" reprezintă o construire a frazei româneşti după model italian, iar „Trebuie că e tîrziu" trebuie să-şi aibă originea în familiarizarea vorbitorului cu limba germană.

A. Meillet a vorbit şi despre modificările din limbajul copiilor; extinderea caracterului sistematic al limbii la forme neregulate îşi are cauza la aceştia în necunoaşterea normei. Pe măsura însuşirii regulilor, însă, adică a „neregulilor", prin familie şi şcoală, copiii revin la sistemul „normal", cu neregularităţi, al limbii, fără a lăsa, de fapt, urme în structura limbii.

Întrebuinţarea eronată a unor componente ale limbii îşi poate avea explicaţia uneori în nevoia pe care o simte vorbitorul de a afla o motivare semnelor lingvistice folosite; prin *etimologii populare*, cuvintele îşi modelează forma sau înţelesul în funcţie de apropierile făcute de vorbitor şi în contradicţie, nu de puţine ori, cu sensul „legic" al modificărilor. Astfel, numele plantei *sunătoare* s-a îndepărtat formal de latinescul *sanatoria*, pentru că a fost apropiat de verbul *a suna*. J. Gillieron explică menţinerea fonemului *s* în *espérer* şi *respirer* prin apropierea de *esprit*.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

Rolul cel mai important în producerea unor modificări îl au inovaţiile izvorîte din forţa creatoare a subiectului vorbitor, caracteristică în primul rînd scriitorilor şi creatorilor populari. Rolul scriitorilor devine cu deosebire activ în anumite perioade ale istoriei unei limbi, esenţiale pentru regularizarea sistemului, prin constituirea unei norme mai fidele spiritului profund al sistemului limbii.

Cîtă vreme, însă, inovaţiile rămîn individuale, ele, de fapt, nu interesează sistemul limbii, indiferent ce origine ar avea, nu ajung să-l influenţeze în nici un fel, ci rămîn în sfera vorbirii. F. de Saussure identifica în istoria inovaţiilor două momente: a) naşterea lor la nivelul vorbirii, b) transformarea lor în fapt de limbă[18]. Fenomenul este aprofundat de Coşeriu în cazul tricotomiei sistem – normă – vorbire individuală[19]: inovaţiile devin fapt de limbă prin socializare, o dată cu acceptarea lor de către comunitatea de vorbitori, trecînd astfel în sistem. Aici pot produce alte modificări, nu numai în fizionomia limbii, dar şi în sistemul ei de opoziţii.

Pentru a deveni fapte de limbă, inovaţiile au de înfruntat, în răspîndirea lor, inerţia, atitudinea conservatoare a unor categorii sociale şi de vîrstă. Răspîndirea lor pe orizontală, pe teritorii mai mult sau mai puţin extinse, este condiţionată de răspîndirea lor pe verticală, în sfera diferitelor categorii sociale, de vîrstă, de sex, de cultură. Prin această exigenţă a socializării, inovaţia se impune, de fapt, în diacronia limbii ca inovaţie colectivă.

Factori interni

Între factorii lingvistici externi şi cei interni, raporturile sînt de interdependenţă. Factorii externi acţionează asupra sistemului întrucît sunt cauzaţi de factori extra-lingvistici dar şi pentru că sistemul însuşi reclamă o serie de modificări în legătură cu reorganizarea echilibrului

[18] Saussure, 1967: 139.
[19] În studiul *Sistema, norma e „parole”*, 1971: 88 ş.u.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

său interior. Echilibrul interior este, însă, clătinat de acţiuni ale (sau şi ale) factorilor externi. Această dinamică face ca acţiunea factorilor interni să se împletească în permanenţă cu cea a factorilor externi.

Factorii interni sînt, de fapt, nişte principii foarte generale de funcţionare a limbii în sincronie care se impun ca legi, mai mult sau mai puţin imperative, în diacronie. Aceştia au primit descrierea şi interpretarea cea mai aprofundată, chiar dacă pe alocuri caracterizată de o tendinţă de absolutizare a autonomiei lor, în lucrările lui A. Martinet *Économie des changements phonétiques* şi *Éléments de linguistique générale*.

a. *Efort minim*. Acţiunea principiului efortului minim se înscrie în sfera relaţiilor dintre subiectul vorbitor (considerat ca reprezentînd comunitatea socio-lingvistică) şi sistem. Stă în legătură cu deprinderile articulatorii şi cu competenţa sa lingvistică. Actul lingvistic concret se caracterizează printr-o antinomie permanentă „între nevoile de comunicare ale omului şi tendinţa sa de a reduce la minimum activitatea mentală şi fizică”[20]. Este considerată ca o acţiune a acestui principiu căderea silabelor postaccent din limba franceză, fenomen care a putut să fie determinat de intensitatea accentuării silabei precedente: prin aceasta s-ar fi „consumat” toată energia de articulare a silabelor succesive. Dacă „forţa cu care se articulează fiecare silabă este... în corelaţie cu consumul de energie necesar pronunţării silabei neaccentuate”, urmează că se poate identifica un principiu universal: „cu cît accentul se concentrează mai mult asupra unei silabe, cu atît cele care sînt mai slab accentuate sau chiar deloc slăbesc sau chiar dispar”[21]. Fenomenul, se verifică, de exemplu, şi în trecerea de la latină la limbile romanice: *calidus* > *cald* (rom.), *caldo* (it.), *chaud* (fr.), fără a avea, însă, caracter absolut: latinescul *directus* (sau *derectus*) a devenit, în română, *drept* (cu o formă mai veche, însă, *direpţ*), în franceză, *droit*, dar în italiană *diritto* (popular *dritto*), în spaniolă *derecho*. Se poate explica în acelaşi fel apocopa silabelor finale în termenii italieni *bontade* > *bontá*, *virtude* > *virtú* etc.

[20] A. Martinet, 1970: 227.
[21] W. v. Wartburg, 1963: 37-38.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

b. *Economia limbii*. În strânsă legătură cu principiul efortului minim, sistemul limbii evoluează în sensul realizării (sau numai căutării) unui echilibru între nevoile de comunicare, pe de o parte, care, în funcţie de evoluţia societăţii, a lumii obiective, a cunoaşterii, reclamă un număr tot mai mare de unităţi specifice, şi inerţia (de articulare şi de memorie, şi ele în conflict) subiectului vorbitor, pe de alta. Căutarea acestui echilibru se înscrie într-o altă antinomie: între economia sintagmatică şi economia paradigmatică a limbii[22]. Economia sintagmatică, legată de tendinţa spre realizarea de eforturi minime în desfăşurarea lanţului vorbirii, ar implica o creştere a numărului semnelor lingvistice din plan paradigmatic: „reducerea volumului fiecărei unităţi conduce la creşterea numărului unităţilor distinctive”[23]. Astfel omonimia care va fi rezultat, în germana veche, între termenii *scōno* şi *scōni*, prin sincoparea silabei postaccent, a stimulat constituirea unui nou fonem ö şi a unei noi opoziţii fonologice o-ö: *schon* (deja) - *schön* (frumos). Economia paradigmatică implică, însă, întrebuinţarea semnelor lingvistice, deja existente, în combinaţii noi, fără introducerea altor semne, ceea ce ar duce la creşterea lanţului vorbirii. Conflictul rămîne permanent cu „victoria” altenativă a planului sintagmatic sau a celui paradigmatic. În actul viu al vorbirii, intervine în mod frecvent pentru atenuarea lui *brevilocvenţa*: *magnetofonul* devine *mag*, o *pînză de America*, *Olanda* devine *americă*, *olandă*, o sintagmă ca chemin de fer *métropolitain* devine *métro* ş.a.m.d.

c. *Randamentul funcţional*. Necesitatea păstrării unei stări de echilibru între energia cheltuită în actul comunicării lingvistice şi cantitatea de informaţie transmisă determină întărirea opoziţiilor funcţionale (sau care sînt pe cale de a deveni funcţionale) şi abandonarea opoziţiilor nefuncţionale. Ideea devine teză centrală în fonologia diacronică: „o opoziţie fonologică utilă înţelegerii reciproce se menţine mai bine decît una mai puţin utilă”[24]. A. Martinet o află exprimată deja de P. Passy, care o punea în legătură, pe de o parte, cu principiul

[22] Cf. A. Martinet, 1970: 228-229.
[23] A. Martinet, 1955: 71.
[24] A. Martinet, 1955: 42.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

minimului de efort iar, pe de alta, cu un principiu al emfazei; limbajul se caracterizează, în concepţia lui Passy[25], prin două tendinţe: să se debaraseze de ceea ce e superfluu şi să reliefeze ceea ce este necesar. Randamentul funcţional al unei opoziţii este direct proporţional cu numărul şi frecvenţa semnelor lingvistice în care se concretizează. Este funcţională, de exemplu, în limba franceză opoziţia *ã* - *õ*, întrucît distinge între ele un foarte mare număr de semne lingvistice, cu o frecvenţă foarte ridicată: *blanc* - *blond*, *dent* - *don*, *sang* - *son*, *banc* - *bon* etc. Are, în schimb, un randament funcţional extrem de scăzut opoziţia *ɛ̃* - *œ̃*, prezentă într-un număr cu totul restrîns de semne opuse: *brin* - *brun*, *empreint* - *emprunt* şi încă două-trei.

Randamentul funcţional stă în legătură, totodată, şi cu posibilitatea apariţiei semnelor caracterizate de o anumită opoziţie binară în acelaşi context. Opoziţia *surd* - *sonor*, de pildă, are rolul decisiv în distingerea unor semne lingvistice care se pot substitui reciproc în acelaşi context: *poisson* - *boisson*, *sori* - *zori*, *fiu* - *viu*, *pară* - *bară*, *pasă* - *bază*, *pază* - *bază* etc. A preluat *pasa*/*paza*/*baza*. Comutative sînt, în acelaşi sens, *blanc* şi *blond*, în timp ce *brin* (o bucată, fărîmă etc.) nu poate apărea în contextele lui *brun* (negru), şi nici *empreinte* în contextele lui *emprunt*. Opoziţia fonologică *ɛ̃* - *œ̃* se dovedeşte şi din acest punct de vedere nefuncţională.

Slăbirea sau chiar anularea unei opoziţii fonologice ar putea avea şi cauze fonetice (articulatorii şi acustice); trăsăturile sale distinctive încetează de a se mai manifesta ca atare la nivel fonetic. Se întâmplă aşa, în franceza contemporană, cu opoziţia dintre *a* anterior şi *â* posterior[26], în perechi precum *patte* - *pâte*, *tache* - *tâche*, *lá* - *las*, mai ales în vorbirea generaţiei tinere.

În aceste cazuri atenuarea opoziţiei fonologice este compensată, în procesul de comunicare, de opoziţii lexicale prin substituiri sinonimice: *tâche* - *travaille* sau se tentează introducerea unor elemente din afara

[25] În *Étude sur les changements phonétiques et leur caractères généraux*, Paris, 1890; cf. A. Martinet, 1955: 42.

[26] A. Martinet, 1955: 258-259.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

sistemului, precum un timbru vocalic, ca în cazul tentativelor de a rezolva opoziția *l'ami - l'amie*[27].

d. *Integrarea în sistem*. În plan paradigmatic, sistemul este constituit dintr-o rețea complexă de corelații (ansamblu de opoziții proporționale: perechi de foneme opuse unul altuia printr-o aceeaşi trăsătură distinctivă: *p-b, t-d, s-z, c-g* etc.; *b-bh*, *d-dh*, *t-th* etc.). Opozițiile integrate în această rețea de corelații sînt mai stabile (nu imuabile) şi impun o rezistență mai mare la presiunile diferiților factori, decît cele neintegrate; gradul cel mai mare de instabilitate revine fonemelor izolate. Astfel, A. Martinet explică menținerea, în engleză, a opoziției θ-δ (*th* sonor şi *th* surd), cu tot caracterul ei nefuncțional, prin integrarea în opoziția proporțională în baza sonorității: *v-f*, *s-z*, *š-ž*, *č-ğ*. Şi invers, dispariția aspiratei *h* din latină este explicată prin caracterul ei izolat.

e. *Interacțiunea semnelor şi unităților lingvistice în sistem*. Definindu-se prin situarea sa la intersecția axei relațiilor sintagmatice cu axa relațiilor paradigmatice, semnul lingvistic şi unitățile inferioare lui: fonemele depind în permanență de semnele (şi unitățile) vecine şi de cele din plan paradigmatic care ar fi putut apărea în locul lor în plan sintagmatic. Passy, Puşcariu, Martinet scot în evidență conflictul dintre tendința de asimilare a fonemelor intrate în relații sintagmatice şi tendința conservatoare a relațiilor paradigmatice. Antinomia, implicând o trecere de la opoziții fonetice la opoziții fonologice[28] se „rezolvă" prin:

- transformarea trăsăturii distinctive în unitate a schimbării[29]: în consecință, o modificare determinată fonetic atrage după sine modificarea în aceeaşi direcție a întregii serii de opoziții binare: aşa se produce, de exemplu, în limba română, palatalizarea labialelor: *picior* > *κ'čior*, *bine* > *g'ne*.
- menținerea (sau realizarea) diferențierii maxime a fonemelor, prin *echidistanțarea* lor, în acelaşi proces al trecerii de la opoziții

[27] A. Martinet, 1955:58.
[28] Cf. S. Puşcariu, 1937: 135-202.
[29] A. Martinet, 1955:67.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

fonetice la opoziţii fonologice. Realizarea fonetică a fonemelor în vorbire are un spaţiu de mişcare, *cîmp de dispersie*[30] de o extindere oarecare. Rămînerea variabilităţii fonetice în limitele acestui spaţiu nu are implicaţii asupra opoziţiilor fonologice, *acestea* funcţionale; în plan sintagmatic, *n* din *lîngă*, *luncă* etc. se distinge, prin caracterul său velar, de *n* dental-alveolar din *lună* sau *nucă*, fără a-şi pierde, însă, identitatea funcţională cu sine însuşi. Nu anulează această identitate fonologică nici diferitele variante ale lui *r* în limba franceză şi nici diferitele variante de realizare a fonemelor vocalice, în funcţie de atitudinea subiectului vorbitor[31]. Opoziţia fonetică trece în opoziţie fonologică numai prin ieşirea fonemului din propriul cîmp de variabilitate. Exigenţele păstrării diferenţierii maxime a fonemelor se concretizează în tendinţa păstrării echidistanţei lor. O ieşire din propriul cîmp a unui fonem înseamnă intrarea în cîmpul fonemului vecin, în plan paradigmatic; astfel, prin pierderea aspiraţiei, fonemul *bh* s-a apropiat, în germană şi în alte limbi indo-europene, de fonemul *b*, tinzînd să se confunde cu el; s-a provocat atunci „o reacţie în lanţ"; toate fonemele corelative şi-au modificat trăsătura distinctivă spre a menţine distanţa iniţială; aşa este explicată dubla mutaţie consonantică din limbile germanice: *bh*, *dh*, *gh* > *b*, *d*, *g* > *p*, *t*, *k*; *p*, *t*, *k* > *f*, *p*, *h*: lui *bhárāmi* din skr. îi corespunde în gotică *baira*, lui *bhrātar*, *brāthir* în vechea irlandeză, *bróþar*, în gotică; lui *padam*, *fotu*, în gotică, lui *guruh́* (skr.), *kaurus* (got.) ş.a.m.d.

- *organizarea sistemului*: limba tinde spre un caracter mereu mai sistematic. În antinomia dintre tendinţa spre asimilare a fonemelor vecine în plan sintagmatic şi tendinţa spre conservare, proprie planului paradigmatic, acţiunea legilor fonetice este contracarată

[30] A. Martinet, 1955: 17 ş.u.

[31] A. Martinet vorbeşte, în *Économie*... şi în *Elemente*..., de funcţia estetică a unor diferenţe de realizare a unor foneme; pronunţarea vocalei *e*, cu un timbru deschis, poate exprima distincţie în timp ce un *e* închis e mai simplu, natural, iar un *e* exagerat de deschis poate ridiculiza într-un enunţ ca „Elle est très *belle*".

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

de acțiunea *analogiei*. Neogramaticii considerau că „ceea ce strică fonetica repară analogia". Lăsînd la o parte teza greşită despre „stricarea" limbii (prezentă încă la naturalismul lingvistic şi chiar mai înainte) şi despre „repararea" ei, ca şi absolutizarea principiului mai sus enunțat, numeroase fapte de limbă, considerate în istoria lor, confirmă rolul important pe care îl joacă analogia în reorganizarea sistemului lingvistic (chiar dacă uneori provoacă şi „dezorganizări"). Astfel, dacă latinescul *aqua* a devenit în limba română *apă*, datorită unei schimbări fonetice „legice": *qu+a* > *p+a* (Cf. *quattuor* > *patru*, *equam* > *iapă* etc.), *aquae* ar fi trebuit să devină **ace*, întrucît *qu+i* (*ae*) > *č+i* (*e*) (cf. *quinque* > *cinci*); forma de plural *ape*, cu păstrarea fonemului *p*, se explică prin analogie cu forma de singular. Prin analogie cu forma de persoana a III-a singular a indicativului se explică formele, refăcute, de la persoana I: *simt*, *aud*, în locul variantelor regionale *simț* (din *sentio*) *auz* (din *audio*).

Prin „atracția sistemului"[32] apoi, se completează unele serii de opoziții, umplîndu-se „căsuțele goale"; aşa s-ar explica apariția consoanelor sonore *z* şi *v*, în limbile romanice, care ar completa seria corelațiilor în baza opoziției surd - sonor: *p-b*, *t-d*, *s-z*, *f-v* etc. Şi tot aşa s-ar explica introducerea surdei *f*, pereche pentru sonora *v*, în slavă. De aici nu trebuie să se înțeleagă nici că sistemul îşi caută, printr-o forță interioară proprie, mijloace pentru „umplerea" tuturor căsuțelor goale, nici că sistemul ar putea ajunge la un moment dat la un stadiu de perfecțiune, dincolo de care evoluția ar înceta, şi nici că limbile ar introduce prin împrumut foneme care le lipsesc. Se împrumută numai semne lingvistice iar acestea se adaptează sistemului fonologic şi morfologic al limbii împrumutătoare (în care proces un rol important revine din nou *analogiei*). Principiul economiei limbii poate determina menținerea „neadaptată" a unor semne, eventual tocmai în sensul realizării unui nou echilibru, deschizînd drum dezvoltării sau extinderii unei anumite opoziții fonologice.

[32] A. Martinet, 1955: 50.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

Din urmărirea factorilor care condiționează, stimulează sau chiar cauzează schimbările în limbă, se impune o concluzie asupra căreia au atras atenția Saussure, S. Puşcariu, A. Martinet, Al. Graur, ş.a.: nu există o *anumită* cauză, internă sau externă, care, singură şi cu obligativitate, să provoace un anumit fenomen. Schimbările care se produc în structura sistemului lingvistic şi, prin aceasta, în structura semnului – favorizate în mod esențial deopotrivă de arbitrarul relației interne dintre semnificant şi semnificat, şi al raportului dintre limbă şi planul ontologic, şi de tendința spre motivare a lui – derivă dintr-o cauzalitate complexă, în care un factor poate avea la un moment dat un rol mai important dar acțiunea sa se corelează cu acțiunea altor factori. Evoluția limbii este o rezultantă a convergenței mişcării interne a sistemului (absolutizată de unele direcții în fonologia diacronică), nevoilor obiective ale comunicării şi poziției, subiective sau obiective, a subiectului vorbitor.

Consecință a acestei cauzalități complexe, evoluția limbii, al cărei dinamism este permanent întrucît derivă din însăşi natura ei de două ori dual: materială şi ideală, fenomen social şi semiotic, este neîntreruptă şi se caracterizează prin:

a. regularitatea, relativă, a schimbărilor, în primul rînd a celor fonetice,
b. interacțiunea nivelelor limbii,
c. tendința spre cîştigarea unei mai mari şi mai prelungite stabilități a echilibrului intern al sistemului.

a. Regularitatea schimbărilor în limbă a fost sesizată cu multe secole în urmă, de romanul Varro, de exemplu, dar a cîştigat importanță majoră pentru lingvistică de-abia în secolul constituirii ei ca ştiință autonomă. Întemeietorii metodei comparativ-istorice au surprins-o mai întîi sub forma constanței corespondențelor fonetice (înscriindu-se în aceeaşi direcție, A. Meillet va urmări şi corespondențe morfologice) între diferite limbi indo-europene. Vor fi considerate apoi ca legi fonetice, în baza cărora se poate urmări evoluția limbilor (J. Grimm, anticipat de R. Rask), sau se poate reconstitui limba primitivă (A. Schleicher). Naturalismul lingvistic, prin A. Schleicher mai ales, va emite teza caracterului fix al legilor fonetice, legi „oarbe", asemenea legilor naturii, independente de

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

voința oamenilor, legi fără excepții. Teza rămîne centrală în ideologia şcolii neogramaticilor, care însă o modelează, o reinterpretează: legile fonetice sînt limitate în spațiu şi în timp şi se confruntă cu acțiunea altor legi şi cu acțiunea analogiei, care provoacă „excepțiile", de fapt, false excepții. Scoțînd fenomenul regularității schimbărilor fonetice de sub incidența relației de la cauză la efect, B. de Courtenay vorbeşte doar de o serie de coincidențe determinate de repetarea aceloraşi circumstanțe pentru aceleaşi sunete. Reprezentanții geografiei lingvistice mai întîi (J. Gillieron în primul rînd, pentru care fiecare cuvînt îşi are istoria lui particulară), apoi şcoala idealistă (prin K.Vossler mai ales) şi neolingvistica (prin G. Bertoni şi G. Bonfante) neagă existența legilor, vorbind sau de o cauzalitate existentă în spiritul uman (Vossler), sau de una de natură fizică sau fiziologică (neolingvistica), situînd deopotrivă, însă, dinamica limbii sub semnul libertății totale. De pe poziții sociologist-vulgare, N. I. Marr vede în legile limbii un reflex al legilor sociale şi, de aceea, dependente de voința oamenilor; în consecință, revoluțiile social-economice trebuie să se extindă şi asupra limbii. În cadrul opoziției *sincronie - diacronie*, F. de Saussure consideră legile diacronice *particulare* (numai cele sincronice ar fi generale) şi *imperative*. Lingvistica ultimelor decenii face un fel de compromis, admițînd regularitatea schimbărilor dar evitînd termenul *lege*. Al. Graur vorbeşte de legi în *Studii de lingvistică generală*, 1960 (Cf. cap. „Legile limbii", p. 243-282), dar *Tratatul de lingvistică generală*, apărut sub redacția unui colectiv restrîns din care face parte, nu mai insistă asupra lor.

Oricare ar fi pozițiile lingviştilor de diferite orientări, un fapt este cert, schimbările în limbă se caracterizează printr-o maximă regularitate, vizibilă aceasta mai ales la nivelul fonologic al limbii, datorită în primul rînd inventarului mai limitat al unităților componente şi apoi datorită naturii material-sensibile a acestui nivel. Cum aceste schimbări se produc în mod necesar din momentul în care se întrunesc anumite condiții, relația dintre ansamblul de circumstanțe (devenit cauzalitate internă) şi modificarea lingvistică poate fi asimilată relațiilor de la cauză la efect şi, în consecință, poate fi interpretată ca lege. Astfel, condiționat de factori externi, care țin de timp şi de spațiu, mai exact de comunitatea de vorbitori considerată în timp şi în spațiu, rotacismul lui *-l-* intervocalic,

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

în cuvinte de origine latină, este o lege pentru limba română: *sole*(*m*) > *soare*, *mola* > *moară* etc., după cum are caracter de lege diftongarea lui *o* în *oa* în condiţii fonetice favorabile (silaba următoare să conţină un *a*/*ă* sau *e*: *soare*), sau sonorizarea consoanelor intervocalice în spaniolă: *focus* > *fuego*, *bonitas* > *bondad*, *vita* > *vida*, *capra* > *cabra* etc.

În afara legilor foarte generale (precum cea privind propagarea schimbărilor lingvistice de la un nivel al limbii la altul), legile limbii sînt limitate spaţial şi temporal (prin acţiunea unor factori extralingvistici greu de identificat); prin aceasta se poate descrie specificul limbilor sau al dialectelor, pe de o parte, şi se poate realiza, pe de alta, periodizarea istoriei lor în legătură şi cu istoria comunităţii de vorbitori. Astfel, limbile romanice şi-au constituit o identitate aparte, printre altele, şi prin transformarea în mod specific a sistemului fonologic latinesc. Dialectele limbilor apoi se disting unele de altele prin modul specific de acţionare a unor legi; în dialectele aromân şi meglenoromân, de exemplu, legea transformării velarelor *c* şi *g* urmate de *e* sau *i* acţionează în mod deosebit în raport cu dilalectul daco-român: *ţinţi* faţă de *cinci*, *fuḑim* faţă de *fugim* ş.a.m.d.

Din punctul de vedere al limitei temporale, în baza legii a+n > î, care îşi încetează acţiunea la venirea slavilor, s-a putut delimita perioada românei comune; că legea nu mai funcţiona la contactul românei cu slava o confirmă sustragerea elementelor slave de la acţiunea ei: *manus* > *mînă*, dar *rana* > *rană*.

b. Saussure considera că schimbările fonetice ating semne lingvistice (sau unităţi inferioare) individuale, nu ansamblul sistemului. Contrar acestei opinii (de altfel, mai degrabă neclar formulată, sau neadîncită, pentru că, de fapt, Saussure nu neagă nici un moment evoluţia sistemului), M. Grammont consideră cu dreptate, dintr-o perspectivă saussuriană, de altfel, că „Nu există schimbări fonetice izolate, nici legi fonetice izolate, şi o lege fonetică nu poate fi recunoscută valabilă decît dacă ea este în acord cu principiile care guvernează, în momentul în care ea acţionează, sistemul articulatoriu al limbii. Ansamblul articulaţiilor unei limbi constituie într-adevăr un sistem în care totul se ţine, în care totul se află într-o strînsă dependenţă /de citit: inter-

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

dependență/. Rezultă de aici că dacă o modificare se produce într-o parte a sistemului, există şanse ca întreg ansamblul sistemului să fie atins, căci este necesar ca el să rămână coerent”[33]. În acest sens, datorită interacțiunii nivelelor limbii, căderea consoanelor finale în latina populară a determinat o reorganizarea a flexiunii nominale în toate limbile romanice, orientînd-o mereu mai mult pe drumul exprimării categoriei gramaticale a cazului prin prepoziții. Mai menține cîteva distincții cauzale, realizate prin desinențe, la feminin singular doar limba română.

c. În lingvistica secolului al XIX-lea, mai ales Fr. Bopp şi A. Schleicher, amîndoi din perspectiva unei aceleiaşi interpretări naturaliste, vorbesc de o preistorie a limbilor (Bopp o numeşte perioadă organică), în care evoluția acestora (caracterizată de o corespondență deplină între categoriile logice şi cele gramaticale) a fost ascendentă, pînă la constituirea flexiunii, şi o epocă istorică, a cărei caracteristică principală este decadența limbilor, degradarea o dată cu reducerea flexiunii, consecință a schimbărilor fonetice. Mai moderat, J. Grimm situează în preistoria limbilor constituirea rădăcinilor iar în istoria lor identifică alte două perioade: în prima se dezvoltă flexiunea, în cealaltă are loc reducerea flexiunii. Chiar dacă nu consideră reducerea flexiunii o fază regresivă în istoria limbilor, mijloacele noi – construcții analitice – putîndu-se dovedi în procesul comunicării chiar mai eficiente, idealul limbii perfecte J. Grimm îl află tot în limbile vechi.

Două perioade identifică, în acelaşi secol, dar dintr-o altă perspectivă, de filosofie a limbajului, W. von Humboldt; el le dă, însă o altă interpretare, din care teza declinului, a degradării limbilor este absentă: în perioada preistorică, limbile se organizează iar în cea istorică îşi simplifică formele, îmbogățindu-şi, însă, în acelaşi timp conținutul şi sistematizîndu-se.

Dintr-o perspectivă mai degrabă culturală sau culturală şi istorică totodată, lingvistica secolului nostru distinge în istoria limbilor vii mai

[33] M. Grammont, 1933: 167.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

ales trei epoci, corespunzînd mai mult sau mai puțin istoriei comunității socio-lingvistice şi istoriei culturii sale: veche, medie şi modernă.

În strînsă legătură cu istoria poporului şi cu dezvoltarea lui culturală, istoria limbilor se caracterizează printr-o permanentă evoluție progresivă. Se afirmă în mod frecvent că limba serveşte în mod satisfăcător nevoile de comunicare ale societății în oricare din momentele istoriei sale. Afirmația rămîne numai în parte adevărată şi mai mult pentru epoca modernă şi nu ia în considerație întregul registru de funcționalitate a limbii, pentru că există, în orice caz, în istoria tuturor limbilor, perioade în care cerințele comunicării depăşesc posibilitățile limbii. Între altele, schimbările limbii, întreaga ei evoluție sînt stimulate şi de tendința, internă dar condiționată extern, de reducere a antinomiei dintre exigențele comunicării, care cresc o dată cu dezvoltarea social-economică şi culturală a societății, şi disponibilitățile limbii.

Într-un fel sau altul, toate limbile trec prin trei perioade principale, chiar dacă nu tranşant distincte între ele:

1. Prima etapă din istoria oricărei limbi este „perioada comună" (tuturor dialectelor ei, mai ales ulterioare), epocă a constituirii identității ei unitare de sistem semiotic distinct de cel al limbii de origine şi de cel al celoralte limbi care au aceeaşi origine. Se stabileşte acum un prim echilibru propriu, fundamental, al sistemului limbii rezultînd dintr-o primă punere în acord a caracterului funcțional al opozițiilor sale interne cu armonizarea lui de ansamblu, derivînd din (şi condiționînd) dezvoltarea unui echilibru armonic în desfăşurarea relațiilor sintagmatice. Pentru limba română, această primă etapă era deja încheiată la sfîrşitul mileniului I e.n. În esența sa, modificarea în sens românesc, datorită acțiunii unor legi specifice, a sistemului fonologic latinesc, se produsese chiar pînă în sec. V-VI; se anulase asimetria sistemului vocalelor româneşti prin diftongarea lui *e* deschis în *ie* (*pieri*)[34]. Se dezvoltaseră formele specifice *ă* şi *î*, dar sistemul (cu o identitate de acum specifică) îşi va continua organizarea sa printr-o serie de alte fenomene şi reorganizări: dezvoltarea diftongilor ascendenți *ea* şi *oa*,

[34] Cf. Al. Rosetti, 1960/I: 64 ş.u.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

apoi a celor descendenți, în baza semivocalelor *i* şi *u*, completarea valorilor lui *i*, definitivarea opozițiilor consonantice etc.

2. În etapa a doua, sistemul gramatical, care îşi începuse încă din prima perioadă constituirea, dar mai mult ca o prelungire în consecințe a organizării sistemului fonologic, se definitivează prin regularizarea specifică a flexiunii şi prin constituirea unei relative identități a sistemului relațiilor sintactice. Se organizează şi îmbogățeşte în permanență sistemul lexical. Datorită unor condiții istorice particulare, cele mai multe din limbile indo-europene vii cunosc o permanentă frămîntare a sistemului (mai ales la nivel fonologic şi lexical), prin dezvoltarea unei accentuate opoziții între limbă şi vorbire, o dată cu apariția (sau reliefarea) unor diferențieri dialectale (geografic-teritoriale şi sociale), şi prin desfăşurarea unor multiple şi variate raporturi culturale. În condițiile păstrării conştiinței aparținerii la acelaşi neam, precum şi datorită caracterului permanent al contactelor dintre populația românească din diferite regiuni ale spațiului geografic locuit fără întrerupere, limba română s-a păstrat în general mai unitară. Interferența unor factori extralingvistici a determinat, totuşi, o diferențiere dialectală care se va accentua în epoca următoare, prin dezvoltarea inegală a celor patru dialecte, o dată cu intrarea dialectului daco-român pe drumul constituirii sale în limbă de cultură.

3. Etapa a treia începe prin distanțarea unui dialect de celelalte cărora li se impune printr-un proces de definitivare şi apoi de rigidizare a *normei* care, după ce mediază între limbă şi vorbire, în aspirația de stabilire a unui echilibru desăvîrşit, tinde să se substituie sistemului. Procesul este deosebit de complex, de lungă durată (de fapt nu e niciodată încheiat), implicînd diferite direcții, nu puține dintre ele contradictorii. Norma care se impune ca limbă literară (numită şi limbă de cultură), aspect exponențial, supradialectal, al limbii naționale încearcă o echilibrare şi o extindere conştientă, dirijată, a sistemului (sau a unui sistem). Prin aceasta iau naştere o serie de contradicții, între tendința de nivelare a diferențierilor dialectale şi tendința de menținere a individualității dialectelor (fenomenul se verifică mai ales în Italia) între evoluția „firească" a limbii şi tendința de frînare a acestei evoluții (mai ales cînd

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

„propagatorii" ei nu ţin seama de dinamica limbii, ca în cazul diferitelor orientări puriste (Academia della Crusca din Italia sau latinismul sau românismul lui A. Pumnul la români). Situaţia limbii române e întrucîtva particulară. Dialectul daco-român s-a distanţat de celelalte, fără a li se impune, urmînd o evoluţie proprie, în timp ce dialectele sud-dunărene au fost frînate în evoluţia lor „românească" de puternica influenţă a limbilor vecine, toate neromanice, şi de poziţia lor socială şi culturală subordonată. În interiorul dialectului dacoromân apoi, limba literară s-a constituit prin colaborarea tuturor graiurilor, ceea ce favorizează procesul de reunificare a sistemului limbii, pe o treaptă superioară acum, tinzînd la anularea distanţei dintre limba populară şi limba cultă, fără provocarea unor contradicţii în interiorul limbii naţionale. O anumită tendinţă de diferenţiere este determinată, dar mai mult din exterior, după 1940, de prezenţa unor graniţe statale.

Cît priveşte structura internă a sistemelor limbii, în această a treia etapă se accentuează procesul de simplificare a flexiunii, de abstractizare prin extinderea mijloacelor gramaticale în locul celor lexicale, a mijloacelor sintactice în locul celor morfologice etc. Nivelul fonologic rămîne în general inatacabil. Nivelul lexical devine mereu mai bogat şi mai complex. Registrul funcţional al limbii se lărgeşte şi se nuanţează mereu prin organizarea ei stilistică tot mai amplă. Totodată literatura artistică, cu un rol deosebit de important, alături de publicistică, în reunificarea, prin normă, a limbii naţionale, pînă la atingerea unui anumit nivel de perfecţionare şi abstractizare, constituindu-şi un limbaj specific începe să submineze echilibrul devenit (sau tinzînd să devină), într-un anumit sens, inert al limbii literare, care ambiţionează confundarea cu sistemul şi frînarea evoluţiei sale. În felul acesta limbajul literaturii, sfărîmînd graniţele temporale şi dialectale ale limbii, recîştigă un rol activ în declanşarea unei noi dinamici a acesteia.

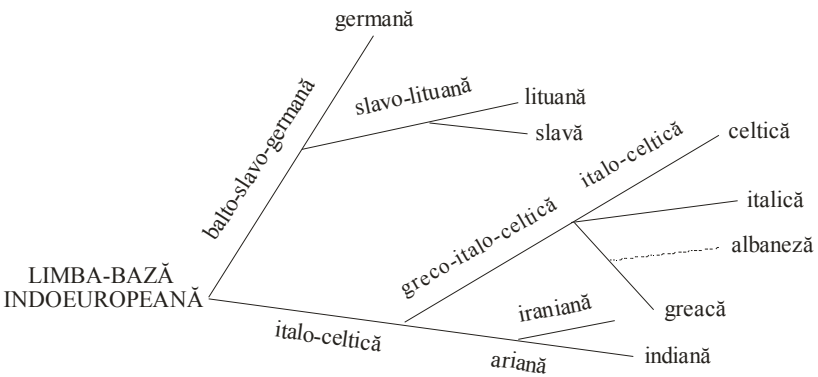
B. *Geografia limbii*

Lăsînd la o parte viziunile mitologice (legenda turnului Babel) sau teologice (a descendenţei tuturor limbilor dintr-o limbă comună:

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

ebraica), problema originii diversităţii limbilor a intrat în atenţia lingvisticii mai ales în secolul al XIX-lea, prin întemeietorii metodei comparativ-istorice mai întîi, prin şcoala naturalistă apoi, prin cea a neogramaticilor ş.a.m.d. În secolele anterioare, mai ales filosoful Leibniz se distinge printr-o concepţie mai sistematică şi prin elaborarea unei teze genealogiste mai realiste. El abandonează ideea descendenţei limbilor din ebraică, vorbind de o limbă originară mult mai veche, „adamică". El elaborează un sistem genealogic prin care anticipă teorii ulterioare. El identifică în genealogia limbilor două ramuri principale: grupurile *aramic* (*semitic*) şi *iafetic*, din care au descins alte două ramuri: *celtic* şi *scitic*. Din subgrupul celtic fac parte, apoi, *greaca*, *latina* şi *germana*, iar din cel scitic, *fineza*, *turca*, *mongola*, *slava*.

Întemeietorii metodei comparativ-istorice vor formula teoria înrudirii genetice a limbilor, dînd o interpretare mai exactă descendenţei şi diversităţii lor. Metoda se impune ca instrument principal pentru cunoaşterea genealogiei limbilor şi pentru descrierea limbilor-bază. Pe fondul concepţiei sale naturaliste, A. Schleicher elaborează, în jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, o primă teorie complexă despre diversificarea progresivă a limbii indo-europene primitive, sub forma unei reprezentări naturaliste – *teoria arborelui genealogic*: dintr-un trunchi comun – limba de bază, indo-europeana primitivă, se desprind ramuri principale care dezvoltă la rândul lor alte ramuri, secundare ş.a.m.d.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

Diversitatea idiomurilor rezultă din sciziunea limbilor de bază, determinată de acțiunea a diverşi factori, mai ales extralingvistici. Teoria rămâne, în esența ei, o interpretare realistă, chiar dacă relativ simplificatoare şi incompletă; se ignoră, de exemplu, existența unei tendințe spre unificare, mai accentuată în anumite perioade, mai slabă în altele, dar permanentă. Pe de altă parte, teoria nu poate explica diversitatea tipologică a limbilor, ale cărei origini, de altfel, A. Schleicher le situează în preistoria lor. În concepția sa, cele trei tipuri morfologice pe care le identifică în marea diversitate de structură a limbilor: *izolant*, *aglutinant*, *flexionar*[35], reprezintă tot atîtea stadii în evoluția spre perfecțiune.

Combătînd teoria arborelui genealogic, J. Schmidt elaborează teoria *valurilor* (*a undelor*), care explică diversitatea limbilor prin apropierea sau depărtarea geografică a popoarelor care le vorbesc, în strînsă legătură cu procesul inovațiilor lingvistice şi de răspîndire (în valuri) a acestora. În această concepție – dezvoltată în mod independent şi de Hugo Schuchardt – inovațiile – cauză principală a diversificării – se propagă asemenea undelor; sînt, de aceea, mai puternice în centrul producerii lor şi slăbesc pe măsura îndepărtării de el. Extinsă pe un teritoriu mereu mai vast, limba primitivă dezvoltă deosebiri interne tot mai accentuate, în zonele mai îndepărtate păstrează structuri mai arhaice, în timp ce în zona unde s-a produs inovația evoluează cu mai multă repeziciune. Totodată, prin extindere spațială, continuitatea limbii se rupe, din diverse cauze, omogenitatea ei se reduce, zonele îndepărtate cîştigă autonomie şi încep să inoveze în mod independent. Aşa se ajunge ca limbile aflate la mai mare distanță să fie – după cum observă J. Schmidt – mai deosebite între ele decît cele apropiate, indiferent de relațiile lor genetice: germana este mai apropiată de limbile slave şi mai deosebită de iraniană. În acelaşi sens vor dezvolta teoria *ariilor laterale*, în studiul dialectelor unei limbi, J. Gilliéron şi, în interpretarea specificului limbilor romanice, M. Bartoli.

Contrar naturalismului profesat de A. Schleicher, psihologismul etnolingvistic al lui H. Steinthal (1823-1899) şi W. Wundt (1823-1920)

[35] Vezi Al. Graur, L. Wald, 1977: 102.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

explică diversitatea limbilor prin modul specific fiecărui popor de a percepe şi exprima în limbă realitatea care îl înconjoară. Respingînd clasificarea morfologică tradiţională, Steinthal propune o nouă grupare structurală a limbilor, al cărei criteriu să fie interpretarea raportului dintre *sunet* şi *idee*, dintre *conţinut* şi *formă*; în dezvoltarea acestui raport se manifestă cel mai evident formele specifice în care se realizează, în limbile particulare, relaţia dintre esenţa generală a limbii şi spiritul fiecărui popor. În concepţia sa există două mari categorii de limbi, fiecare cu cîte alte două subcategorii.

1. *limbi fără formă*, care nu cunosc distincţia dintre conţinut şi formă, exprimînd în mod analitic diferitele categorii gramaticale. Dintre acestea, unele se caracterizează prin juxtapunerea cuvintelor-radical (birmana, siameza), altele, prin modificări ale cuvintelor (limbile polineziene, amerindiene, uralo-altaice);
2. *limbi cu formă*, care cunosc distincţia între conţinut şi formă; acestea se subdivid în limbi caracterizate prin juxtapunere (chineza) şi limbi care exprimă diferite categorii gramaticale prin modificări ale cuvintelor (la nivelul rădăcinii sau al morfemelor): limbile semitice, vechea egipteană, limbile indo-europene vechi etc.[36]

W. Wundt păstrează clasificarea tradiţională, o pune, însă, în legătură cu dezvoltarea psihicului popoarelor şi cu relaţia dintre limbă şi gîndire. Cele trei tipuri morfologice reflectă, în concepţia sa, evoluţia în paralel a limbii, gîndirii şi psihicului: limbile *izolante* s-ar situa pe treapta dezvoltării reprezentărilor globale asupra realităţii, cele *aglutinante*, pe treapta analizei şi reunirii reprezentărilor, iar cele *flexionare* pe treapta generalizării reprezentărilor şi a constituirii noţiunilor[37].

Fenomenul este foarte complex şi, de aceea, nu poate fi interpretat unilateral. Diversificarea internă a limbilor pînă la transformarea „dialectelor" iniţiale în idiomuri cu identitate proprie îşi are fără îndoială punctul de plecare în scindarea limbii-bază (care *devine* limbă-bază),

[36] Al. Graur, L. Wald, 1977: 110.
[37] Al. Graur, L. Wald, 1977: 111.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

determinată de condiţii diferite, extralingvistice: istorice, politice, culturale etc., în strînsă legătură cu o serie de factori lingvistici, între care inovaţiile şi răspîndirea lor au rolul cel mai activ. Această scindare, dacă nu intervin factori unificatori (sau reunificatori), este ulterior adîncită de acţiunea unor alţi factori: izolarea de limba de bază, contactul cu alte limbi, apoi dezvoltarea specifică a funcţionalităţii limbilor în interiorul comunităţilor socio-lingvistice cărora le servesc de instrument de comunicare, cînd au o influenţă considerabilă şi o serie de date psiho-sociale.

*
* *

Sporadic şi concomitent cu observaţii privind diversitatea limbilor, s-au făcut referiri şi la aspectele dialectale ale lor de-a lungul întregii istorii a constituirii lingvisticii, începînd încă din Antichitate. În China, la începutul mileniului nostru, filologul Yang Siung (sec. I î.e.n. - sec. I e.n.) alcătuieşte o lucrare consacrată vorbirii dialectale: *Fang Ien (Vorbiri locale)*. În Evul Mediu, filologii arabi alcătuiesc dicţionare de sinonime în baza unui vast material dialectal. Tot pe material dialectal se sprijină Mahmud al-Kasgari în elaborarea lucrării sale *Dīwān lugāt at Turk* (*Divanul limbilor turce*), considerată prima gramatică comparată a limbilor turce[38]. În Europa, la începutul Renaşterii, Dante dă, în *De vulgari eloquentia*, o primă imagine a dialectelor italiene, luate în discuţie în legătură cu necesitatea constituirii unei limbi literare naţionale care să înlocuiască latina. La români, D. Cantemir face, în *Descriptio Moldaviae* (1714), observaţii interesante asupra graiului moldovenesc, asupra aspectelor dialectale în zonele de graniţă, luînd în consideraţie şi o serie de factori sociali în explicarea diferenţelor lingvistice.

Ca obiect specific de cercetare, limba vorbită intră în atenţia lingvisticii aproape concomitent cu constituirea ei ca ştiinţă autonomă. În prima jumătate a sec. al XIX-lea, J. Grimm urmăreşte, în *Deutsche*

[38] Al. Graur, L. Wald, 1977: 31.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

Grammatik (1819), istoria limbii germane pe baza unui amplu material dialectal, dînd totodată „prima descriere sistematică a unui grup de dialecte”[39]. Naturalismul lingvistic apoi, mai ales prin lucrarea lui Schleicher: *Handbuch der litavischen Sprache* (1856), şi neogramaticii deplasează centrul atenţiei de la limbile clasice la cele vorbite. Paşi decisivi în îndreptarea cercetării lingvistice către realitatea dialectală a limbilor se fac, însă, doar spre sfîrşitul secolului. Prin studiile sale *Saggi ladini* (1873), *Schizzi franco-provenzali* (1878) şi mai ales *L'Italia dialettale* (1882-1885), publicate toate în prima revistă de dialectologie, „Archivio glottologico italiano” (fondată de el în 1873), G. I. Ascoli (1829-1907) întemeiază dialectologia romanică. Abatele P. Rousselot (1846-1921), care publică, în 1891, *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellefrouin*, stimulează dezvoltarea dialectologiei prin întemeierea *foneticii experimentale*. După ce publicase în 1880 un *Petit atlas phonétique du Valais roman* (*sud du Rhône*), concomitent cu un fascicul din *Sprachatlas von Nord-und Mitteldeutschland*, realizat de G. Wenker, J. Gilliéron devine, prin *L'Atlas linguistique de la France* (1902-1910), întemeietorul *geografiei lingvsitice*, pasul definitiv în constituirea unei dialectologii ştiinţifice. În aceeaşi perioadă A. Meillet extinde metoda la studiul indo-europenei primitive. În *Les dialectes indo-européens* (1908) el încearcă să dea o descriere a configuraţiei dialectale a unei ipotetice indo-europene comune. Metoda este extinsă tot acum şi la studiul dialectelor limbii române (început anterior, de B. P. Hasdeu mai ales), de către G. Weigand, care publică în 1909 *Linguisticher Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes*. Dialectologia ştiinţifică românească îşi adaugă apoi printre întemeietorii ei pe Iosif Popovici (1876-1928), care publică două studii monografice: *Rumaenische Dialekte. I. Die Dialekte der Munteni und Pădureni im Huniader Komitat*, Halle, 1905 şi *Dialectele române* (*Rumaenische Dialekte*) *IX. Dialectele române din Istria*, 1909-1914 şi Ov. Densuşianu, prin monografia *Graiul din Ţara Haţegului*. O vor dezvolta în deceniile următoare Tache Papahagi (1892-1977), S.

[39] Al. Graur, L. Wald, 1977: 86.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

Puşcariu (1877-1948), prin *Studii istroromâne*, mai ales, şi prin iniţierea şi pregătirea alcătuirii *Atlasului lingvistic român*, ale cărui prime volume au fost elaborate de Emil Petrovici (1899-1968) şi Sever Pop (1901-1961) şi a ajuns acum la volumul al VII-lea, consacrat verbului.

*
* *

Considerînd limbajul vocal articulat cea mai arhaică moştenire a umanităţii, E. Sapir observa totodată că două sînt particularităţile sale în cel mai înalt grad revelatorii: universalitatea extinderii la toate comunităţile umane, fără excepţie, indiferent de treapta de civilizaţie pe care s-ar afla (în sincronie sau în diacronie) şi universalitatea diversităţii limbilor prin care el se concretizează, în funcţie de aceste comunităţi.

Istoria limbilor înseamnă constituirea ca sisteme semiotice distincte şi evoluţia lor ulterioară, prin desfăşurarea unui proces permanent de diversificare şi unificare. Constituirea unei limbi îşi are originea în diversificarea unui sistem precedent. Evoluţia ei se caracterizează prin dezvoltatrea unei antinomii neîntrerupte, care îşi poate modifica doar ponderea şi intensitatea, între două tendinţe: (a) spre unitate, (b) spre diversitate. Cu alte cuvinte, limba se află prinsă, în fiecare moment al istoriei ei, în sfera de acţiune a două forţe contrarii: una centrifugă, de diversificare, şi alta centripetă, de unificare. Presiunea celor două forţe se desfăşoară în interiorul raportului *limbă* - *vorbire*, cu intervenţia într-o a treia perioadă din evoluţia limbilor, a *normei*. Predomină (sau chiar se impune) una sau alta din cele două tendinţe interne, în funcţie de o serie de factori externi, extralingvistici: geografici, istorici, social-politici, psihologici, culturali etc.

Fenomenul cunoaşte două grade de intensitate şi extindere, nu totdeauna clar distincte, cu consecinţe diferite:

1. desfacerea unei limbi, relativ unitare, în mai multe dialecte; prin dezvoltarea particularităţilor specifice, devin sisteme semiotice cu o proprie identitate. Astfel, în lingvistica romanică se impune tot mai mult teza potrivit căreia identitatea diferită a limbilor

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

romanice actuale îşi are punctul de plecare în diversificarea dialectală a latinei populare. Se interpretează la fel constituirea limbilor indo-europene, cu deosebirea că de la Meillet încoace se pune sub semnul întrebării existenţa unei limbi indo-europene primitive unitare. Cu alte cuvinte, procesul de diversificare s-a accentuat înainte ca grupul dialectelor indo-europene primitive să fi ajuns la un stadiu de unitate.

2. diversificarea internă a unei limbi în mai multe dialecte sau graiuri care nu ajung să-şi contureze o proprie autonomie şi identitate în raport cu limba de bază. Situaţiile pot fi două:
   a. dialectele îşi opresc evoluţia către statutul de limbă autonomă, datorită mai multor cauze:
      - prin sufocarea lor, conştientă sau nu, de către mediul lingvistic străin, în care o comunitate de vorbitori nu-şi poate dezvolta, din diferite motive social-politice, o cultură proprie: este acesta, de exemplu, cazul dialectelor sudice ale limbii române;
      - prin impunerea hegemoniei unui dialect asupra celorlalte, ceea ce are drept consecinţă o frînare a dezvoltării culturale a acestora din urmă; e cazul dialectului toscan care s-a impus ca bază a limbii literare italiene, ridicîndu-se la „autoritatea" de limbă naţională;
   b. dialectele se apropie unele de altele într-un proces de constituire a unei noi unităţi lingvistice, determinat de influenţa limbii literare, în strînsă legătură cu dezvoltarea învăţămîntului şi culturii, cu extinderea mijloacelor mass-media. În cazul discontinuităţii teritoriale a unor dialecte, acestea se spropie unele de altele mai ales prin menţinerea vie a conştiinţei apartenenţei la aceeaşi limbă şi cultură precum şi prin păstrarea unor contacte strînse, fie şi numai culturale.

Aşadar, interpretarea diversificării limbilor în sensul celor două grade de intensitate şi extindere implică distincţia *dialect - limbă*, concepută în mod divergent în lingvistica secolului nostru. Unul şi acelaşi idiom este considerat de unii interpreţi *limbă*, de alţii, *dialect*. Aşa s-a

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

întîmplat cu limbile *sardă* şi *catalană*, de exemplu, trecute la un moment dat (nu numai din considerente ştiinţifice, e drept) între dialectele limbii italiene şi, respectiv, spaniole. Aşa s-a întîmplat cu dialectele sud-dunărene ale limbii române sau cu subdialectul ei moldovean vorbit în Republica Moldova, interpretate, adesea ca limbi romanice autonome.

Pentru unii lingvişti (P. Meyer sau G. Paris) nu există decît limbi: dialectele sînt creaţii artificiale, arbitrare, abstracţii ale lingviştilor. Pentru şcoala neolingvistică (prin M. Bertoni dar mai ales prin G. Bonfante) nu există limbi ci dialecte sau mai exact limbi mixte, ansambluri *complexe* şi complicate de vorbiri individuale. În concepţia lui F. de Saussure, distincţia dintre dialect şi limbă este doar cantitativă şi nu de natură[40].

Fără a ignora caracterul labil al distincţiei, lingvistica secolului al XX-lea a încercat totodată (şi încearcă în continuare) să stabilească o serie de criterii în baza cărora un idiom să poată fi interpretat ca *limbă* sau ca *dialect*. Criteriile sînt unele lingvistice, altele, extralingvistice:

Criterii lingvistice

1. *Geneza şi structura*; în funcţie de acest criteriu, sînt dialecte idiomurile care au aceeaşi origine şi prezintă mari asemănări la nivelul structurii gramaticale mai ales şi al fondului principal lexical. Sînt limbi idiomurile care, dezvoltîndu-se sau nu dintr-o aceeaşi limbă-bază, se diferenţiază între ele nu numai la nivel fonetic sau al vocabularului, în general, dar şi prin structura gramaticală şi organizarea şi componenţa fondului principal lexical. Aşa, de exemplu, în baza acestui criteriu sînt dialecte ale limbii italiene idiomurile *piemontez* şi *toscan* sau *lombard* şi *calabrez*, dar este o limbă romanică aparte *sarda*. Şi tot aşa, prin origine comună şi prin comunitate de structură în primul rînd, idiomurile *aromân*, *meglenoromân* şi *istroromân* sînt dialecte ale aceleiaşi limbi române comune din care s-a dezvoltat şi dialectul *dacoromân*.

[40] *Op. cit.*, p. 264, 278.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

2. *Înțelegerea reciprocă a vorbitorilor*; sînt dialecte şi nu limbi idiomurile care permit vorbitorilor lor să se înțeleagă între ei, folosind fiecare propriul său idiom. Vorbitorii dialectului meglenoromân, de exemplu, se pot înțelege fără dificultăți cu vorbitorii oricăruia din celelalte trei dialecte ale limbii române, dar nu se pot înțelege cu vorbitorii de limbă franceză, spaniolă etc.

3. *Existența verigilor intermediare*; în baza acestui criteriu, care implică, însă, o condiționare extralingvistică: continuitatea teritorială, se interpretează ca dialecte ale aceleiaşi limbi (chineza, de exemplu) idiomuri care, datorită distanțelor, ajung să se deosebească între ele pînă la a crea impresia unor limbi diferite. Prin identificarea asemănărilor cu idiomul imediat vecin şi prin accentuarea progresivă a acestor asemănări pe măsura trecerii de la un idiom vecin la altul se confirmă statutul de dialecte. În baza aceluiaşi criteriu, deosebirile dintre dialectul dacoromân şi dialectele sud-dunărene, chiar în afara continuității teritoriale, slăbesc în favoarea asemănărilor, dacă se confruntă între ele dialectele sudice, trecînd de la cel aromân la cel meglenoromân şi apoi la cel istroromân, iar prin acesta (dar nu numai prin el) la graiurile dialectului dacoromân.

4. *Perspectiva contopirii*; se consideră dialecte idiomurile care se înscriu la un moment dat, în mod convergent, într-un proces de atenuare a deosebirilor între ele şi față de limba în devenire național-unitară; sînt limbi idiomurile care, pe măsura avansării în timp, diverg tot mai multe unele de altele. Astfel, mai ales după realizarea unității politice, dialectele limbii italiene îşi sting tot mai mult diferențele sub influența limbii literare. Se sustrage, însă, acestui proces limba sardă.

Criterii extralingvistice

1. *Relația limbă-stat*; criteriul este mai degrabă un factor care explică accelerarea procesului de transformare a unui dialect în limbă, prin ridicarea sa la rangul de idiom oficial. Constituirea statului poate accentua un proces de diversificare dar nu-l poate provoca; constituirea

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

statului San Marino nu a dus la dezvoltarea unei limbi autonome deosebită de italiană. Limbilor intrate deja în procesul de constituire a unei identități proprii, organizarea statală le favorizează şi grăbeşte diversificarea funcțiilor precum şi stingerea deosebirilor dialectale interne.

2. *Funcțiile limbii*; mai ales prin ridicarea la rangul de idiom oficial, dialectele se impun ca limbi, dezvoltînd un amplu registru funcțional; sînt limbi idiomurile care, pe lîngă funcțiile intrinseci: denominativă, expresivă, poetică etc. îşi afirmă o serie de funcții explicite, cea de instrument de cultură în primul rînd, prin extinderea sa la toate nivelele instituționale: şcoală, presă, literatură, radio-televiziune etc.

3. *Subordonarea*; stă în legătură cu dezvoltarea funcțională şi este condiționată de relația limbă-stat; sînt dialecte idiomurile care se află într-o poziție ierarhic inferioară în raport cu un altul înrudit, cu funcție reprezentativă pentru o întreagă comunitate etnică.

4. *Conştiința vorbitorului*; sînt dialecte idiomurile în legătură cu care vorbitorii au conştiința că se subsumează unei aceleiaşi limbi, în baza conştiinței aparținerii la aceeaşi unitate etno-lingvistică; e cazul idiomurilor germane din Transilvania sau al celor româneşti din sudul Dunării etc.

Interpretarea distincției *limbă* - *dialect*, în multe cazuri relativă, şi mai ales definirea cît mai proprie realității lingvistice (şi socio-lingvistice) a diferitelor idiomuri implică cel puțin două premise teoretice şi metodologice fundamentale:

1. Definirea, cît de relativă, a unui idiom ca *dialect* sau ca *limbă* nu se poate sprijini pe un singur criteriu, ci numai prin coroborarea mai multora, prioritatea trebuind acordată cînd celor lingvistice (cel mai adesea), cînd celor extralingvistice. Un criteriu poate avea, însă, o pondere mai mare în raport cu celelalte, în legătură cu condițiile particulare în care funcționează un idiom anumit.

Astfel, criteriul genetico-structural fixează un prim cadru, indispensabil interpretării, dar nu şi suficient. Originea comună a două idiomuri nu poate spune nimic despre statutul lor lingvistic iar

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

asemănările de structură lasă drum deschis unor concluzii subiective, de vreme ce nu pot fi supuse unor măsurători exacte, în baza cărora să se stabilească pînă la ce grad de asemănare idiomurile sînt dialecte şi de la ce grad de deosebire ele devin limbi. În baza acestui criteriu, V. Polak[41] consideră, prin variantele lor populare, dialecte slave idiomuri precum ceha, slovaca, poloneza, rusa, sîrbo-croata, interpretate în mod curent ca limbi autonome. Criteriul înţelegerii reciproce este subiectiv şi variază de la limbă la limbă; considerat în general el este ineficient; un piemontez se înţelege mai greu cu un sicilian decît un rus cu un bulgar. Calitatea de dialecte a celor două idiomuri italiene este probată, însă, de criteriul verigilor intermediare, în asociere cu cel genetic-structural şi cu altele. Criteriul verigilor intermediare apoi, cel al perspectivei contopirii şi cel al subordonării pot fi invocate mai ales (dacă nu chiar exclusiv, cel puţin pentru unele limbi) în condiţii de continuitate teritorială. Dialecte izolate precum cele româneşti din sudul Dunării, cele germane din Transilvania sau cel italian din Corsica nu „se varsă" în albia limbii naţionale. Pentru aceste situaţii A. Martinet şi R.Tudoran[42] introduc conceptele de *dialecte de convergenţă* şi, respectiv, *convergente* sau *tipice*, pentru cele din interiorul teritoriului de limbă comună, şi dialecte *de divergenţă*, *divergente* sau *atipice*, pentru dialectele izolate prin discontinuitatea teritorială. Se caracterizează prin perspectiva contopirii cu dialectul ierarhic superior, devenit reprezentativ pentru limba naţională numai dialectele convergente. Statutul lingvistic al dialectelor divergente îl poate releva sau întări conştiinţa vorbitorilor; pentru dialectul italian vorbit în Corsica sau pentru cele româneşti vorbite în sudul Dunării sau pentru cele germane vorbite în Transilvania, conştiinţa apartenenţei la limbile respective a determinat mai ales rezistenţa lor în medii lingvistice nefavorabile dar şi o relativă apropiere de limba naţională comună; e cazul mai ales al dialectului corsican. Transformarea relaţiei limbă - stat din cauzalitate în criteriu şi argument mai degrabă viciază interpretarea ştiinţifică a fenomenului lingvistic, mai ales datorită interferenţei

[41] Apud Graur et al., 1971: 424.
[42] Cf. Matilda Caragiu-Marioţeanu, 1977: 22.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

factorului politic. Faptul că populaţia bască nu s-a constituit într-un stat autonom nu poate infirma caracterul de limbă al idiomului basc. Considerarea ca limbă autonomă a limbii române vorbite în Republica Moldova numai pentru că este întrebuinţată într-un teritoriu constituit în stat exterior României este contrazisă de toate celelalte criterii, cel genetico-structural în primul rînd, ca şi de situaţia altor limbi a căror întrebuinţare depăşeşte graniţele politice ale statelor: spaniola, italiana, engleza, franceza, germana etc.

2. Distincţia *dialect - limbă* are caracter dialectic, este relativă şi nu total indiferentă la idiomul luat în considerare şi nici independentă de o serie de factori extralingvistici. Toate idiomurile sînt, într-o primă etapă a istoriei lor, dialecte, dar nu toate dialectele rezultînd din diversificarea unei limbi comune, un timp relativ omogenă, ating nivelul de limbă. În acest sens, ideea lui A. Brun, cu punct de plecare în Saussure, este fundamentală pentru orientarea interpretării acestei distincţii: „Între *limbă* şi *dialect* nu există diferenţă de natură, ci mai degrabă diferenţă de destin. O limbă nu este, adesea, decît un dialect care a reuşit”[43].

Apariţia unor noi idiomuri este condiţionată de destrămarea sistemului unei limbi anterioare. Cîtă vreme destrămarea acelei limbi nu atinge o anumită limită care să-i anuleze identitatea cu sine însăşi şi s-o facă, de aceea, inutilizabilă în comunicare, idiomul i se subordonează ca dialect. Pe măsura evoluţiei în timp, limba de bază iese din circulaţie lăsînd loc noilor idiomuri care-şi construiesc propriul sistem. Destinul acestora este descris de o serie de factori extralingvistici: destrămarea unui imperiu, dezvoltarea în izolare a unor mici organizaţii statale, ca în feudalismul european, eliberarea de sub dominaţie colonială, formarea statelor naţionale, dezvoltarea civilizaţiei materiale şi spirituale etc., dar şi de o serie de factori lingvistici: caracterul mai închis sau mai deschis în faţa influenţelor, o anumită orientare în construirea noului echilibru al sistemului, varietatea redusă sau mai amplă a idiomurilor în care s-a diversificat limba primitivă etc.

[43] Apud Matilda Caragiu-Marioţeanu et al., 1977: 23.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

Interpretarea ca *limbă* sau ca *dialect* a două sau mai multe idiomuri înrudite depinde de realizarea sau nu a atributelor enunțate mai sus: comunitate sau identitate proprie de structură gramaticală în primul rînd, registru funcțional restrîns la funcțiile implicite (denominativă, expresivă etc.) sau amplificat pînă la dezvoltarea limbii literare şi a limbajului artistic, constituirea în reprezentant al limbii naționale sau subordonarea față de aceasta evoluînd spre contopirea cu ea etc.

Cînd idiomul întruneşte în mod pozitiv aceste atribute, are o identitate proprie, mai ales sub aspectul structurii gramaticale, dezvoltă un amplu registru funcțional, inclusiv funcția de limbă de cultură şi cea de limbaj artistic, reprezintă lingvistic o entitate națională, el este *limbă*. Cînd nu le întruneşte, este *dialect* al idiomului care „a reuşit" în procesul său de devenire. Este acesta cazul, de exemplu, al dialectelor limbii italiene care au rămas ca atare, subordonîndu-se dialectului toscan devenit reprezentant al întregii comunități etno-lingvistice (cu excepția Sardiniei) şi, în consecință, impunîndu-se ca limbă de cultură şi confundîndu-se în acelaşi timp cu limba italiană națională.

O situație relativ deosebită caracterizează limba română. Datorită unor condiții lingvistice defavorabile, idiomurile româneşti sud-dunărene au rămas la stadiul prim al diversificării limbii române comune (fără a rămîne total neschimbate), nedevenind limbi autonome, dar nici anulîndu-şi distincțiile dintre ele şi nici dispărînd, cu toată adversitatea mediului lingvistic străin. Dialectul dacoromân, în schimb, a evoluat către un sistem semiotic cu o identitate distinctă între limbile romanice moderne. După ce a cunoscut un al doilea proces de diversificare – în graiuri (sau subdialecte şi graiuri) –, a intrat într-o fază de reunificare, pe o nouă treaptă, prin dezvoltarea funcției de limbă de cultură şi a calității de limbă națională.

Alte idiomuri îşi afirmă calitatea de *limbi* prin imposibilitatea subordonării lor față de orice altă limbă înrudită, care „a reuşit", datorită divergențelor prea mari de la nivelul structurii gramaticale. Chiar dacă nu şi-au putut, din motive extralingvistice, dezvolta registrul funcțional pînă la desfăşurarea funcției de limbă literară, aceste limbi se impun ca unici reprezentanți lingvistici ai unor entități naționale şi ai unor culturi

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

care-şi cer dreptul la independenţă. Este cazul limbii sarde, al limbii retoromane, al celei basce, al celei catalane etc.

În strînsă legătură cu caracterul arbitrar al semnului lingvistic şi totodată cu nevoia de motivare a lui simţită de vorbitor, în strînsă legătură cu relaţia dintre limbă şi comunitatea socio-lingvistică, circumstanţele (considerate frecvent şi cauze) principale ale diversificării sau ale unificării idiomurilor sînt reprezentate de doi factori generici: *spaţiul* şi *timpul*. F. de Saussure îi situa în opoziţie, considerînd timpul cauza principală a diversificării limbilor iar spaţiul condiţia apropierii lor. Dar atît spaţiul, cît şi timpul acţionează, de fapt, în amîndouă sensurile. Spaţiul nu este o cauză (sau condiţie) în sine. El acţionează prin dimensiunile sale şi prin continuitate sau discontinuitate. Continuitatea în acelaşi spaţiu a unei populaţii păstrează unitatea sistemului şi o întăreşte. Discontinuitatea spaţială „necontrolabilă", apoi, timpul acţionează în sensul accentuării procesului de diversificare prin întărirea forţelor centrifuge. Pe o întindere spaţială redusă, în schimb, şi „controlată", timpul acţionează în sensul nivelării diferenţierilor, prin întărirea forţelor centripete.

Astfel, discontinuitatea teritorială a determinat constituirea celor patru dialecte ale limbii române comune: *dacoromân*, în nordul Dunării, *aromân*, *meglenoromân* şi *istroromân*, în sudul Dunării. Pe de altă parte, continuitatea teritorială şi a contactelor între populaţiile româneşti, aflate de-a lungul istoriei, sub administraţii politice diferite, mărginite de graniţe statale artificiale, a asigurat o accentuată unitate dialectului dacoromân dezvoltat în limbă de cultură şi de stat, precum şi păstrarea la un nivel ridicat a asemănărilor cu dialectele sud-dunărene.

Prin intervenţia „controlului", desfăşurarea liberă a procesului de diversificare este măcar relativ limitată. Factori de ordin politic sau cultural pot orienta, conştient sau numai subconştient, într-un sens anumit evoluţia antinomiei dintre cele două tendinţe: spre unificare şi spre diversificare. Aşa se explică marea unitate a limbii spaniole, cu toată imensa ei expansiune, sau a limbii franceze, împotriva extinderii şi a discontinuităţii ei teritoriale. Se înţelege că există deosebiri „dialectale" între franceza pariziană, de exemplu, şi cea canadiană sau algeriană, dar,

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

în esența ei, limba își păstrează identitatea cu ea însăși (mai ales sub aspectul normat, de limbă de cultură).

Organizarea dialectală a limbii

Cum am văzut mai sus, după impunerea unui dialect asupra celorlalte, pe care şi le subordonează lingvistic şi socio-cultural, acesta preia asupra sa două funcții fundamentale:

a. de instrument de cultură, devenind limbă literară şi impunîndu-se ca normă generală în desfăşurarea raportului dintre limbă şi vorbire;
b. de reprezentant lingvistic al naționalității, devenind limbă națională supradialectală şi tinzînd la anularea particularităților celorlalte dialecte, de sub influența cărora nu se sustrage în mod absolut.

Fără a lua în considerație idiolectele, care se situează, de fapt, în planul vorbirii individuale (în accepția lui E. Coşeriu, reprezentînd particularitățile specifice de vorbire ale fiecărui individ) lingviştii identifică trei sau, mai rar, patru nivele, care se dezvoltă ierarhic unul din altul;

1. *limba națională comună*, cu o variantă populară şi cu varianta cea mai îngrijită – limba literară;
2. *dialectele*, cu dezvoltarea unor variante artistice uneori (dialectul sicilian, de exemplu),
3. *graiurile*, cu dezvoltarea frecventă a variantei artistice folclorice.

Lingviştii care consideră organizarea dialectală a limbii pe patru nivele introduc, între grai şi dialect, subdialectul.

Graiul este ansamblul constantelor din vorbirea individuală a locuitorilor unei anumite regiuni (uneori destul de restrînse teritorial) care îi fac identificabili ca aparținînd acelei regiuni. Lingvistica franceză foloseşte pentru acest nivel termenul *patois* (corespunzînd doar aproximativ românescului *grai*).

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

Subdialectul este ansamblul constantelor lingvistice specifice mai multor graiuri, de obicei în continuitate teritorială, întrebuințat ca mijloc principal de comunicare în vorbirea cotidiană într-un spațiu geografic-administrativ, ai cărui locuitori au o comunitate mai îndelungată de istorie şi tradiții culturale, condiționate de particularități ale desfăşurării istoriei unui grup etnic. Sînt subdialecte idiomurile româneşti *moldovean*, *muntean*, *crişean*, *bănățean*, *maramureşan*, considerate şi *graiuri* de alți lingvişti şi chiar *dialecte*.

Dialectul, şi prin extindere teritorială, şi prin organizarea sistemului său, este cea mai importantă unitate lingvistică teritorială subordonată direct limbii naționale. Este un ansamblu al constantelor subdialectelor sale, organizate în sistem.

Pentru neogramatici, susținători ai caracterului absolut al legilor fonetice, dialectele sînt unități lingvistice bine delimitate, cu granițe precise între ele, descrise de limitele funcționării legilor fonetice. Înaintea alcătuirii primelor atlase lingvistice, francezii Ch. de Tourtoulon şi O. Bringuior ajung, în *Étude sur la limite géographique de la langue d'oc et de la langue d'oil* (Paris, 1876), la concluzia că nu se pot trasa limite exacte între două limbi. Existența unor granițe precise între dialecte este, apoi, infirmată încă de la primele atlase dialectale (G. Wenker). În consens cu P. Meyer, G. Paris trece de la negarea granițelor interdialectale la negarea dialectelor. Pe baza atlasului elaborat cu ajutorul lui Ed. Edmont, *Atlas linguistique de la France*, J. Gilliéron este şi mai categoric, negînd în acelaşi timp existența legilor fonetice, a limitelor dialectale şi a dialectelor înseşi. Potrivit concepției sale, în limbă nu există decît cuvinte cu o istorie şi o geografie proprie.

După această primă etapă de exagerări negatoare, derivînd în parte şi din situarea lingvişilor în opoziție netă față de şcoala neogramaticilor, geografia lingvistică intră treptat într-o perioadă de clarificări, ajungînd la o interpretare realistă nuanțată a fenomenului dialectal şi lingvistic, în general. Dialectul îşi dezvăluie, în hărțile atlaselor lingvistice, existența

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

reală prin caracterul specific al sistemului său interior[44] în raport cu al celorlalte dialecte şi cu cel al limbii naţionale în varianta ei normată. Identitatea specifică a dialectelor o dau *isoglosele* diferitelor fenomene lingvistice care se suprapun şi se adună în constituirea unor arii lingvistice distincte; acestea se manifestă ca atare, distinctiv, în zona centrală a dialectelor. La români, ideea apare mai întîi la B. P. Hasdeu.

Isoglosele sînt linii ideale obţinute prin unirea, pe hărţi lingvistice, a punctelor care se caracterizează prin manifestarea unui acelaşi tratament dialectal al unui fapt de limbă, deosebit de tratamentul la care este supus acelaşi fapt în zonele învecinate. Prin aceasta, isoglosele diferenţiază ariile dialectale ale unei limbi. Cu deosebire revelatorii şi frecvente sînt isoglosele fenomenelor de la nivel fonetic, numite *isofone*; astfel, isofonele tratamentului italian al grupului latinesc *–ct* semnalează una din distincţiile dintre dialectele vecine piemontez şi lombard: *lacte*(*m*) > *láit* (piem.), *lac* (lomb.). Acestora li se adaugă isoglosele fenomenelor morfologice (numite *isomorfe*), lexicale (numite *isolexe*) şi mai rar sintactice (numite *isosintagme*). Între dialecte există limite, dar acestea nu sînt rigide şi nici nu prezintă treceri bruşte. Ele iau forma unor fîşii reprezentate de întretăierea mai multor isoglose ale aceloraşi fenomene lingvistice; cînd aceste fîşii se extind pe arii mai mari, ele formează „graiuri de tranziţie", sau mai exact *arii de tranziţie*. Aceeaşi este şi desfăşurarea lingvistic-teritorială a graiurilor (sau subdialectelor) subordonate dialectelor (sau limbii), doar că acestea reprezintă *variante* ale sistemului dialectelor (sau limbii), nu sisteme autonome.

Limba naţională este rezultatul impunerii, în condiţii istorice, economice, culturale favorabile, a unui dialect ca reprezentativ pentru o comunitate etno-lingvistică, care cel mai frecvent, nici în epoca modernă, nu se confundă cu comunitatea de stat. Limba naţională poate fi sau nu limba oficială. Poate fi singura limbă oficială a statului respectiv (cum

[44] Ideea apare la Trubetzkoy şi A. Martinet; vezi şi articolul lui Andrei Avram, *Despre dialectologia structurală*, în volumul „Elemente de lingvistică structurală", Bucureşti, 1967: 181-192.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)

este română), poate fi limbă oficială alături de altele (franceza, italiana şi germana, în Elveţia) sau poate fi recnunoscută doar ca limbă naţională şi nu oficială (retoromana în Elveţia), sau poate fi limbă naţională indiferent de recunoaşterea ei ca atare de factorii politici (cum a fost pînă de curînd cazul limbii basce în Spania).

În constituirea sistemului său specific, limba naţională poate primi o serie de elemente de la celelalte dialecte şi poate pierde o serie din particularităţile sale. Fenomenul este general. Această dinamică se desfăşoară în interiorul (şi prin intermediul) procesului de dezvoltare a limbii literare, aspectul ei exponenţial. Relaţia dintre limba literară şi dialecte este complexă; ea cunoaşte în acelaşi timp şi celălalt sens, al determinării atenuării, pînă la stingerea chiar (ca în cazul majorităţii dialectelor limbii greceşti) a diferenţierilor dialectale. Procesul se poate desfăşura de la sine, ca o consecinţă a acţiunii unor factori extralingvistici, între care rol primordial are dezvoltarea culturală şi a învăţămîntului la nivel de mase, sau poate fi dirijat, cînd nu totdeauna scapă instrumentalizării politice.

Cînd procesul unificării lingvistice se desfăşoară de la sine, limba naţională înregistrează dezvoltarea în acelaşi sens a unei variante populare, paralelă variantei literare. Cînd procesul este dirijat (sau simţit ca atare), ca reacţie se fac tentative de întărire a rezistenţei dialectale.

Varianta literară a limbii naţionale, care se poate dezvolta pe baza unui dialect (sau grai) sau prin colaborarea unui grup de dialecte (sau graiuri: e cazul limbii române), îşi amplifică în permanenţă registrul stilistic, descriind un al doilea proces de diversificare socio-culturală, obiectul de cercetare al *stilisticii*.

Condiţionat de dezvoltarea poeziei şi a concepţiilor despre poezie şi artă în general, din sfera limbii literare se va desprinde la un moment dat, aspirînd spre o proprie autonomie şi identitate în interiorul limbii naţionale, *limbajul poetic*, obiect de cercetare al *poeticii*.

BDD-B33-06 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:46:54 UTC)